

ზოგიერთი რამ ილიასეული ბარაქლას შესახებ

ნინო დობორჯგინიძე

შესავალი

საქართველოს რუსეთთან შეერთება არაერთხელ შეფასდა მხატვრულ-მეტაფორული, კულტურულ-ისტორიული, პრაგმატული, ან სხვა რომელიმე ნაზავი თუ „შეურევნელი“ თვალთახედვიდან. ყველაზე მკაფიოდ ორმა მათგანმა დაგვამახსოვრა თავი:

ნიკოლოზ ბარათაშვილი: „გაიხსნა გზა და ივერიელთ ეშვათ სასოება, რომე მუნით შევიდეს მათ შორის განათლება“.

ილია ჭავჭავაძე: „რაო? ამ ერთ მუჭა ხალხში ოცი გენერალი! [...] ბარაქლა მართლმადიდებელ რუსეთს! სახელი და დიდება! საცა ფეხს შესდგამს, დაამყარებს ხოლმე ცივილიზაციას.“

წინამდებარე სტატია ამ ორი პერსპექტივის კრიტიკულ ანალიზს არ აპირებს, არც ახალ, რიგით მესამე, თვალსაზრისს გთავაზობთ. მისი მიზანი უფრო ამ პერსპექტივების თვისებრივი კვლევაა. ვგულისხმობ ილიასეული მეტაფორული შეფასების – ბარაქლას – ექსპლიციტური შინაარსის კვლევას აქამდე უცნობი, ან ნაკლებად ცნობილი ქართული-იტალიური წყაროების მიხედვით. მხედველობაში მაქვს რომში, პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივში, კაპუცინელების, თეათინელებისა და წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიათა ფონდებში¹ დაცული მასალები. ესაა თბილისის, ახალციხის, გორისა და სამეგრელოს მისიების, ასევე გურიის, რაჭის, კახეთისა და კონსტანტინეპოლის ფერიკევის ქართული კათოლიკური ეკლესიების ქართველ და ევროპელ მისიონერთა ოფიციალური წერილები რომის პაპის, კარ-

1 ეს ფონდებია: ა. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი (Archivio Storico dei Propaganda fide. Scritture non riferite. Monte Caucaso Georgia); ბ. წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიათა ფონდის ქართული მასალები (Sacra congregazione per la Chiesa Orientale. Scrittura riferite nei Congressi. Georganni 1861-1892); გ. თეათინელთა მონასტრის არქივი (Archivio dei Teatini di Sant'Andrea della Valle); დ. კაპუცინელთა მონასტრის არქივის საქართველოს მასალები (Archivium generale Ordinis, Provincia: Georgia, Missio Santa Sedis).

დინალებისა და სხვა საეკლესიო პირების მისამართით.² მათი კვლევა ძალიან მნიშვნელოვანი მგონია თუნდაც რამდენიმე მიზეზის გამო:

ა. XIX საუკუნის დასაწყისი ქართულენოვანი წყაროებით ყველაზე მწირადაა დოკუმენტირებული. 1801 წლის შემდეგ ქართულმა, როგორც სწავლა-განათლების, ლიტერატურის, კულტურის, ფილოსოფიისა და რელიგიის, ზოგადად, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ენამ, საკმაოდ დიდი ხნით დათმო თავისი ისტორიული ფუნქციები³ საქართველოში, უფრო ზუსტად, თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში. მეფის რუსეთის საიმპერიო აკადემიის სხვადასხვა კომისიის, მათ შორის, გეოგრაფიული საზოგადოების ანგარიშები, საქართველოს შესახებ მომზადებული მასალები, ქართული ენის გრამატიკა თუ სხვა, საქართველოს გუბერნიების ადმინისტრირებისა და მართვისთვის შექმნილი ლიტერატურა, რუსულენოვანი იყო და, პირველ რიგში, დამკვეთის პოლიტიკურ ინტერესებს ემსახურებოდა. ასეთ ვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იტალიაში დაცულ ქართულ და უცხოურ წყაროებს, როგორც რუსულენოვანის ალტერნატიულ დისკურსს.

ბ. დასახელებული წყაროები ცხად-ყოფს, როგორ უხეზად ერევიან რუსი მოხელეები ევროპელი მისიონერების საქმეებში და აიძულებენ მათ, დატოვონ საქართველო. ისინი თავს იცავენ, ერთი მხრივ, რუსული მართლმსაჯულებისგან (ოფიციალური მიმოწერა მოხელეებთან, რუსული კონტროლის აღიარება, ბრძოლა მისიონერული საქმიანობის შესანარჩუნებლად და ა.შ.), მეორე მხრივ კი, თავს იმართლებენ პაპი-

2 ვგულისხმობ საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს 2011-2012 წლების სამეცნიერო-კვლევითი ექსპედიციის მიერ შესწავლილ წყაროებს, რომელთა სრული კატალოგი მზადდება დასაბეჭდად. ექსპედიციის ფარგლებში მოხერხდა ქართულ-ევროპული ურთიერთობის ამსახველი აქამდე უცნობი მასალების შესწავლა, დოკუმენტირება და განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი წყაროების (ქართველი მეფეების სიგელები, სულხან-საბა ორბელიანის წერილები) საავტორო უფლების შექმნა; ამ წყაროების თარგმნისა და ცალკეულ საკითხთა მონოგრაფიული შესწავლის მიზნით ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტში მუშაობს კვლევითი ჯგუფები. მინდა ვისარგებლო შემთხვევით და მადლობა გადავუხადო საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტროს და საქართველოს საელჩოს ვატიკანში.

3 მშობლიურ ენაზე მისიონირების წყალობით ქართული, ისევე როგორც აღმოსავლეთ ქრისტიანული სამყაროს სხვა ენები, ჯერ ბიბლიის თარგმანისა და ლიტურგიის, შემდეგ კი ლიტერატურისა და სწავლა-განათლების, მეცნიერების, ზოგადად, სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ენად მკვიდრდება და თანდათან იფართოვებს სოციალურ და საზოგადოებრივ ფუნქციებს. შუა საუკუნეებში აღმოსავლეთ ქრისტიანული სამყაროს ადგილობრივი ენების, მათ შორის ქართულის სოციალური ფუნქციების განვითარების ძირითადი ტენდენციების შესახებ იხ. ბოედერი 1975: 17-34; ბოედერი 1983: 85-95; ბოედერი 1994: 66-84; ბოედერი 1997: 183-209; ბოედერი 1998: 68-81; ბოედერი 2003: 199-223; გამყრელიძე 1989; გამყრელიძე 1998: 88-90.; დობორჯგინიძე 2009.

სა და კარდინალების წინაშე; ოფიციალურ წერილებსა და მოხსენებით ბარათებში (Relatione) მისიონერები დაწვრილებით აღწერენ საქართველოში შექმნილ ვითარებას, ადგილობრივი თუ რუსი მოხელეების, მათ შორის მართლმადიდებელი ეკლესიის ეგზარქოსების, დამოკიდებულებას ევროპელების მიმართ.⁴

მისიონერები სხვა მნიშვნელოვან საკითხებსაც განიხილავენ; მათ შორის იმას, თუ რამდენად უფრო შემწყნარებლური იყო საქართველოს ადრინდელი მფარველების, მუსლიმანური თურქეთისა და სპარსეთის პოლიტიკა ქართულ-ევროპული ურთიერთობების მიმართ; რა შეიცვალა ამ თვალსაზრისით ქრისტიანი მფარველის გამოჩენის შემდეგ; რა სამართლებრივი ბარიერები შეუქმნეს რუსმა მოხელეებმა ევროპელ მისიონერებს ქართველ კათოლიკეებთან, ზოგადად, ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობაში და ა.შ.

ამ წერილებში, მათში გადმოცემულ კონკრეტულ მიკროისტორიებში, მკაფიოდ გამოიკვეთება ევროპელთა თვალით დანახული რუსული ექსპანსიის დეტალები; კერძოდ, როგორ, რა მექანიზმების საშუალებით მოაქცია რუსეთმა იმპერიის სამართლებრივ სივრცეში არა მარტო ქართული, არამედ საქართველოში მოქმედი ევროპული რელიგიური ინსტიტუტები.⁵ ქვეშევრდომობის სტატუსი შეეხო კათოლიკური მისიების ფუნქციონირების ყველა სფეროს: ევროპელ მისიონერებს მკაცრი ენობრივი და იურიდიული კონტროლი დაუწესდა; მათი საქმიანობის ამსახველ თითოეულ დოკუმენტს სანდო რუსული თარგმანი უნდა დართვოდა. როგორც 1801 წლის შემდეგდროინდელ წყაროებშია მითითებული, მისიონერთა დოკუმენტაცია „შემოწმებული და ბეჭედდასმული უნდა ყოფილიყო რუსის მთავრობისაგან“⁶ მთავარმართველის აპარატისთვის უნდა ეცნობებინა რომს თითოეული

4 სტატიაზე მუშაობა უკვე დასრულებული იყო, როცა გამოვიდა ინგლისელი მეცნიერის, დონალდ რეიფილდის მონოგრაფია (რეიფილდი 2012), რომელიც, სხვა წყაროებთან ერთად, ევროპელ მისიონერთა ხსენებულ დოკუმენტებსაც ეყრდნობა. ამ ეტაპზე ვერ მოხერხდა სტატიაში მისი გათვალისწინება.

5 კათოლიკეები პირველად XIII საუკუნის II ნახევარში ჩამოვიდნენ საქართველოში და მალევე გახსნეს ეკლესია, მაგრამ ინსტიტუციურად მოწყობილი მისიები მოგვიანებით, XVII საუკუნიდან მკვიდრდება (თამარაშვილი 1902/2011: 5-27, 47).

6 XIX საუკუნის დასაწყისიდან მისიონერთა დოკუმენტებს ამ ტიპის მინაწერები ახლავს: „ეს წერილი რუსის მთავრობისგან შემოწმებულია 15 მარტს 1823, N. 2855, მდივანბეგ თავად დავით ჩხეიძეს ხელი მოუწერია თავის ბეჭდით“ (იხ. თამარაშვილი 1902/2011: 527). რუსის მთავრობისგან შემოწმებას ექვემდებარებოდა თვით მეფეების ნაჩუქრობის სიგელებიც; კათოლიკეებისთვის ბოძებულ სოლომონ მეორის ცნობილ დოკუმენტსაც ცენზურის იგივე გზა გაუვლია, სიგელი სიტყვა-სიტყვით უთარგმნიათ რუსულად, სათანადო ნომერიც მიუნიჭებიათ და 1823 წელს ამ სახით გაუტარებიათ გუბერნიის რეგისტრატურაში. ეს სიგელი და რუსული შემოწმების ტექსტი იხ. თამარაშვილი 1902/2011: 482.

მისიონერის ჩამოსვლა და დაწვრილებით აღეწერა მათი მომავალი საქმიანობა. ხოლო თუ მისიონერი წინასწარ განსაზღვრულ ფუნქციურ სფეროს გასცდებოდა, სამაგალითოდ დაისჯებოდა.

არც ქონებრივი დაპატრონების სურვილი ყოფილა მოკრძალებული: 1801 წლიდან იმპერიამ თანდათან გაავრცელა საქართველოს კათოლიკურ მისიებზე იმპერატრიცა ანას ედიქტი,⁷ შეუზღუდა მათ რელიგიური საქმიანობა, ლიტარატურის გავრცელება, ლიტურგიის ჩატარება, ქადაგება, ნათლობა და სხვა რიტუალები. ამ შეზღუდვების დარღვევისთვის რუსეთის მთავრობამ ჯერ ჯარიმები დააწესა, რითაც, ფაქტობრივად, დაეპატრონა კათოლიკეების ქონებას და ეკლესიებს;⁸ შემდეგ გაამკაცრა პირობები და შინაპატიმრობა მიუსაჯა ურჩ პადრეებს, ბოლოს კი, 1845 წლის 2 იანვარს, რუსული ყანდარმერიის ეტლებით გააძევა ისინი საქართველოდან.⁹

გაძევებული მისიის იძულებითი არჩევანი საბოლოოდ ორად გაიყო: ერთი ნაწილი ევროპაში დაბრუნდა, მეორე კი თურქეთში დარჩა იმის იმედად, რომ საზღვართან ახლოს, ერზრუმში, მოახერხებდა მისიის დაარსებას¹⁰ და იქედან მართავდა საქართველოს კათოლიკურ

7 როგორც ცნობილია, იმპერატრიცა ანას ედიქტმა გაამკაცრდა კონტროლი რუსეთის იმპერიაში შემავალ ხალხთა მისიონირებაზე და, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან, ფაქტობრივად, კათოლიკეების შევიწროებისა და დევნის სამართლებრივი საფუძველი შექმნა.

8 შდრ. 1801 წლის შემდეგდროინდელ დოკუმენტებში დაცულია კათოლიკეების დევნის ამსახველი არაერთი წერილი. ქართველი კათოლიკეები ატყობინებენ პროპაგანდა ფიდეს კარდინალებს, რომ ისინი რუსებთან პირისპირ შეხვედრისას ითხოვენ კათოლიკეების ქონების დაცვას, მაგრამ უშედეგოდ; ამიტომაც გადაწყვიტეს, შეატყობინონ კონსტანტინეპოლში საფრანგეთის საკონსულოს, იქნებ მათ შეძლონ დახმარება. იხ. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის VII ტ., ფ. 19.

9 საბოლოოდ ევროპელი კათოლიკეების საქართველოდან გაძევებას ისევ იმპერატრიცა ანას ედიქტი დაედო საფუძველად. 1801 წლიდან იგი სამართლებრივად გავრცელდა რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში მყოფ საქართველოს გუბერნიებზე. ქართველი კათოლიკე მღვდლის, „კოლეჯო ურბანოს“ ყოფილი სტუდენტის, ანტონი გლახაშვილის რელაციონებში დაწვრილებით არის აღწერილი, თუ როგორ მზადდებოდა მისიონერების საქართველოდან გაძევების გეგმა ჯერ კიდევ მეთვრამეტე საუკუნის ბოლო ათწლეულში და როგორ დაგვირგვინდა იგი 1845 წლის 2 იანვარს. ანტონი გლახაშვილის დღემდე უცნობი წერილები და რელაციონები უმნიშვნელოვანესი წყაროა რუსული ექსპანსიის უცნობი დეტალების საკვლევად. ისინი დაცულია პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის VII ტომსა და წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიების ქართულ მასალებში.

10 ეს ცდაც უშედეგო აღმოჩნდა. ირკვევა, რომ ერზრუმში საქართველოს მისიის გახსნა ისევ რუსეთმა ჩაშალა – ჯერ ერთმანეთს გადაჰკიდა საქართველოში დარჩენილი კათოლიკეები, შემდეგ კი თავად შეეკრა კათოლიკეთა ერთ ჯგუფს, რომელსაც პადრე შაგულიანტი (იგივე შაგულოვი) ხელმძღვანელობდა. თურქეთის სომეხ კათოლიკეებთან ერთად, სწორედ ამ ჯგუფმა შეუშალა ხელი ერზ-

ეკლესიებს. თუმცა, უკან დაბრუნების იმედი მალევე დაიკარგა, ვინაიდან რუსმა ჩინოვნიკებმა „იოლად“ აიცილეს თავიდან მისიონერთა გაძევებით შექმნილი ერთგვარი უხერხულობა: ევროპელი მისიონერები რუსეთის იმპერიის ერთგული პოლონელი სასულიერო პირებით ჩაანაცვლეს.¹¹ ერზრუმში დროებით დამკვიდრებულთა ერთი ნაწილი კონსტანტინეპოლის ვიკარიატს შეუერთდა, ნაწილმა კი უცხოეთის სხვადასხვა კათოლიკურ მისიას შეაფარა თავი.

ამკარაა, რომ საქართველოს კათოლიკური ეკლესიების დოკუმენტირებული ისტორია უნიკალური მასალაა რუსული ექსპანსიის მნიშვნელოვანი მოვლენებისა და ამ მოვლენების კონკრეტული დეტალების შესასწავლად, ქართველ და ევროპელ მისიონერთა მიკროისტორიების საკვლევად.¹²

ამ საისტორიო წყაროების პირველადი დამუშავებაც კი მრავალ მნიშვნელოვან საკითხს წამოჭრის; კერძოდ, რას სთავაზობს რუსეთი ქართველ კათოლიკეებს გაძევებული ევროპელების სანაცვლოდ? როგორ იკავებს მათ ადგილს და რით ჩაანაცვლებს ევროპელთა კულტუ-

რუმში საქართველოს მისიის გახსნას. იხ. პროპაგანდა ფიდეს VII ტომის მასალები, განს. ფ. 16-34.

11 მას შემდეგ, რაც ევროპელი მისიონერები გააძევეს საქართველოდან, ანტონი გლახაშვილის ინიციატივით მთელ ევროპაში დაიბეჭდა საპროტესტო წერილები. მათი ავტორები გამოდნენ რუსეთის საეციელს, კერძოდ, საქართველოს მრავალსაუკუნოვანი მისიებიდან ევროპელი მისიონერების გაძევებას. ამ უსიამოვნო სიტუაციიდან თავის დაღწევაზე იმპერიამ ადრევე იფიქრა და ვილნას კათოლიკურ სასწავლებელში უმოკლეს ვადაში მოამზადა რუსეთის იმპერიის ერთგული პოლონელი პადრეები, ჩამოიყვანა ისინი საქართველოში და, ამდენად, მათთვის არასასურველი ევროპელები და მათი ეკლესიები ერთგული ადამიანებით ჩაანაცვლა. წერილებიდან ირკვევა, რომ რუსეთის მთავრობის ერთგული პადრეები ძირითადად კათოლიკეების დისკრედიტაციით იყვნენ დაკავებული. 1847 წელს ანტონი გვილარდოვი გორიდან ატყობინებს პროპაგანდა ფიდეს კარდინალს, რომ რუსებმა თბილისში უკვე ჩამოიყვანეს საეჭვო აღმსარებლობის პოლონელი პადრეები. გაუგებარია, ვის ემორჩილებიან ისინი. მათ არ აქვთ საკრა კონგრეგაციონეს ლიცენზია, ისინი მთავრობის დავალებით მოვიდნენ და ძალიან ცუდად იქცევიან, კარტს თამაშობენ, ეკლესიების 25 თუმანი დახარჯეს და საერო ჩინოვნიკებზე უარესებიც კი არიან. იხ. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის VII ტომი, ფ. 101-102.

12 დასახელებული საისტორიო დოკუმენტების მნიშვნელოვანი ნაწილი შესწავლილია სხვადასხვა თვალთახედვით; იხ. გიორგაძე 1977; ვათეიშვილი 2004; თამარაშვილი 1902/2011; ლიჩინი 1980; ლიჩინი 1984 (1): 126-162; (2): 407-437; ლიჩინი 1990: 107-112; ლიჩინი 2001: 315-359; ლიჩინი 2003: 181-200; ლიჩინი 2008: 191-218), ლიჩინი 2009; პაპაშვილი 1995; ტაბალუა 1987; ჩიქობავა, ვათეიშვილი 1983. 2011-2012 წლების ექსპედიცია მნიშვნელოვანი იყო იმიტაც, რომ ახლადგამოვლენილი მასალის კატალოგიზაციის გარდა, იგი მიზნად ისახავდა საქართველოსთვის მნიშვნელოვანი პირველწყაროების დოკუმენტირებას და საავტორო უფლებების შექმნას. სწორედ ეს იძლევა საშუალებას, სამომავლოდ დაიგეგმოს ამ წყაროების საფუძვლიანი კვლევა.

რულ-საგანმანათლებლო საქმიანობას, კონკრეტულ ინიციატივებს?¹³ რატომ, ან რაში უშლიდა ხელს გამარჯვებულ იმპერიას არცთუ დიდი გავლენის მქონე, საკმაოდ მცირერიცხოვანი ევროპული მისიები? რატომ აღიზიანებდა მას მისიონერთა უწყინარი და აპოლიტიკური რელიგიური საქმიანობა?

ამ კომპლექსური კითხვებიდან სტატია მხოლოდ ერთს შეეხება და იმასაც ნაწილობრივ; კათოლიკურ მისიებთან დაკავშირებული ენობრივი და კულტურულ-საგანმანათლებლო საკითხების დიაქრონულ ქრილში განხილვისას შევეცდები გავარკვიო ილიასეული მეტაფორული შეფასების – ბარაქალას – ექსპლიციტური შინაარსი: როგორ გააგრძელა „ახალ რომად“ თვითკურთხეულმა რუსეთმა ნაციონალურ-რენოვანი ეკლესიების აღმოსავლურ-ქრისტიანული ტრადიცია და რა პერსპექტივას გაუხსნა გზა 1783 წლის ისტორიული შეთანხმებით?

ეს საკითხები მნიშვნელოვანი მგონია არა მარტო კონკრეტული კულტურულ-ისტორიული კონტექსტის, არამედ ზოგადად ქართული ენის სოციალური ისტორიის საკვლევად. ქართულენოვან კათოლიკურ ლიტურგიას, ბიბლიისა და თეოლოგიური ლიტერატურის თარგმანებს განვიხილავ, როგორც რელიგიური ინკულტურაციის,¹⁴ ანუ აღმოსავლეთ-ქრისტიანული სამყაროს ნაციონალურენოვან ეკლესიათა ენობრივი პოლიტიკის ტიპოლოგიურ პარალელს.

1. აღმოსავლური ეკლესიების რელიგიური ინკულტურაცია კათოლიკური მისიების თვალთახედვით

წინასწარ მოკლედ განვმარტავ ძველ საეკლესიო პრაქტიკაში მისიონირებასთან მჭიდროდ დაკავშირებული მოვლენების, რელიგიური ინკულტურაციისა და აკულტურაციის არსებით ნიშნებს. ინკულტურაციას უწოდებენ იმ პროცესებს, რომლებიც ახალი რელიგიის შემოტანას ახლავს თან და ადგილობრივ კულტურასა და ტრადიციებში

13 მისიონერთა საგანმანათლებლო ინიციატივების, მათი ფილოლოგიური, ლექსიკოლოგიური თუ ლექსიკოგრაფიული საქმიანობის შესახებ არაერთი საინტერესო ნაშრომი დაიწერა. იხ. ბაბუნაშვილი, უთურგაიძე 1991; ბაბუნაშვილი, უთურგაიძე 1992: 24-52; ბოედერი 2011: 45-54; ბოლქვაძე 2004: 89-90; ბოლქვაძე 2010; დობორჯგინიძე 2012: 106-114; ვათეიშვილი 2004; ორლოვსკაია 1959: 135-164; ორლოვსკაია 1960: 185-214; ორლოვსკაია 1974: 5-9; ქაროსანიძე 2000: 58-87; უთურგაიძე 1990: 123-147; ჩიქობავა, ვათეიშვილი 1983.

14 რელიგიური ინკულტურაციისა და აკულტურაციის თეორიული საკითხები და ძირითადი ნიშნები საგანგებოდაა დამუშავებული ბ. ლუისელის ნაშრომებში. ავტორი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ რელიგიური ინკულტურაციის ისტორიული სურათის შესასწავლად პირველ რიგში უნდა დამუშავდეს ქრისტიანული აღმოსავლეთის ადგილობრივ ენათა განვითარების საერთო კანონზომიერებები. იხ. ლუისელი 1994, 7-30; ლუისელი 2000, 146-168.

აისახება ამავე ხალხის მშობლიურ ენაზე. ხოლო აკულტურაცია გულისხმობს იმგვარ მისიონირებას, როცა ახალი რელიგიის შემოსვლასთან ერთად როგორც ლიტურგიაში, ასევე კულტურული და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა სფეროებში არა ადგილობრივი, არამედ რელიგიის საყოველთაო ზენაციონალური ენა მკვიდრდება.

ადრეული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული აღმოსავლეთ ქრისტიანული სამყაროს ხალხთა მისიონირება, ძირითადად, ინკულტურაციული მოდელის მიხედვით წარიმართა. ამ თვალსაზრისით აღმოსავლეთის მრავალენოვანი ეკლესია რადიკალურად განსხვავდებოდა ენობრივად ერთიანი დასავლური ეკლესიისგან; მშობლიურ ენაზე მისიონირების აღმოსავლურმა ტენდენციამ¹⁵ ამ რელიგიურ სივრცეში მნიშვნელოვნად განსაზღვრა ადგილობრივი ხალხური ენების, მათ შორის, ქართულის ბედი, მისი განვითარება სოციალური და საზოგადოებრივი ფუნქციების თვალსაზრისით.

ამგვარ პრაქტიკას, ცხადია, თან ახლდა მნიშვნელოვანი კულტურულ-საგანმანათლებლო პროცესები, პირველ რიგში, ამ ენებისათვის დამწერლობის შექმნა,¹⁶ სალიტერატურო ტრადიციების დაწყება, ადგილობრივ ენაზე ლიტურგიის შემუშავება, ბიბლიური წიგნებისა და თეოლოგიური ლიტერატურის თარგმანები, სათანადო საგანმანათლებლო საქმიანობის განვითარება. ერთი სიტყვით, ამ ენათა საზოგადოებრივი და სოციალური ფუნქციების დაკანონება, საბოლოოდ, ადგილობრივი ენის ეტაბლირება სახელმწიფო (standard) ენად. დასავლეთისგან განსხვავებით,¹⁷ ქრისტიანულ აღმოსავლეთში ეს იყო პრო-

15 როგორც ვ. ბოედერი მიუთითებს, ადგილობრივი ენის რელიგიისა და ლიტურგიის ენად ეტაბლირების იდეა სირიიდან მოდის და მთელ ქრისტიანულ აღმოსავლეთში მკვიდრდება. შდრ. „Zur Zeit des Niedergangs des eigentlichen Hellenentums in der hellenistischen Welt der Spätantike entstand vermutlich in Syrien und, davon ausgehend auch in Armenien, Georgien und anderen Ländern des Nahen Ostens eine Art der Volkssprachenidee, die den heimischen Sprachen, die nicht zu den politisch, kulturell oder religiös privilegierten und akzeptierten Sprachen gehörten, eine neue Würde gab, die geradezu im Rahmen eines christlichen Heilsgeschehens verstanden wurde“ (ბოედერი 1998: 69).

16 ხალხური ენის იდეისა და ინკულტურაციული პროცესების განსაკუთრებული როლის შესახებ ამ ენების დამწერლობის შექმნაში იხ. ბოედერი 1975: 17-34; გამყრელიძე 1989.

17 დასავლეთ რომის საეკლესიო სივრცე დიდი ხნის განმავლობაში ენათა ფუნქციური დიფერენცირების პრინციპს აღიარებდა. ეს უკანასკნელი ეკლესიისა და კულტურის საყოველთაო ენას გამორჩეულ სტატუსს ანიჭებდა, აღიარებდა რა ლათინურის, როგორც ბიბლიის თარგმანისა და ლიტურგიის ენის გამორჩეულ სტატუსს, მის „საკრამენტულ კულტს“ (შდრ. გერლი 1985: 327). სწორედ ლათინურის პრიმატი იყო ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომლის გავლენით ქრისტიანულ დასავლეთში გაცილებით გვიან დაიწყო ადგილობრივი ენების ემანსიპაციის პროცესი, მათი ქცევა სამწერლობო ენებად. ქრისტიანულმა დასავლეთმა ოფიციალურად საკმაოდ გვიან აღიარა ადგილობრივი ენები ლიტურ-

ცესი, როცა პოლიტიკურად და კულტურულად არც თუ გამორჩეულმა ენებმა, მათ შორის ქართულმა, ერთბაშად შეიძინა მნიშვნელოვანი სოციალური და საზოგადოებრივი ფუნქციები [ბოედერი 1998: 69].

ითვლება, რომ განვითარების ამ საერთო-ისტორიული, კერძოდ, აღმოსავლურ-ქრისტიანული, გზის ლოგიკურ გაგრძელებას გეგმავდა საქართველო რუსეთთან ხელშეკრულების გაფორმებით; თუმცა, ზემოთდასახელებული ევროპული წყაროების მიხედვით საკმაოდ განსხვავებული სურათი იკვეთება: ერთმორწმუნეობის არგუმენტს ჩაბლაუჭება გამოუვალ სიტუაციაში თავის დაიმედებას უფრო ჰგავდა, ვიდრე კარგად გაანალიზებულ, აწონ-დაწონილ გადაწყვეტილებას.¹⁸ იმთავითვე ნათელი იყო, რომ რუსეთი არა მრავალენოვანი კულტურული და რელიგიური ტრადიციების მალღარებელი ქრისტიანული აღმოსავლეთის, არამედ საკუთარი გამორჩეულობით და სხვა ეთნოსებზე კულტურული აღმატებულობით¹⁹ შეპყრობილი ბიზანტიის მემკვიდრედ აცხადებდა თავს; ამ ორ სამყაროს შორის კი პრინციპული იდეოლოგიური სხვაობა იყო: შუა საუკუნეების ქრისტიანული აღმოსავლეთის ნაციონალურენოვანი ეკლესიები ეყრდნობოდა გვიანანტიკურობის სირიულ-ეთიოპურ კულტურულ კონტექსტში ჩამოყალიბებულ კონცეფციას, რომელიც რელიგიური ისტორიოგრაფიის მთავარ თეზისად იქცა; ამ კონცეფციის მიხედვით კაცობრიობის ისტორია საერთო საწყისიდან – ბაბილონის ცნობილი ამბებიდან – განვითარდა და დროთა განმავლობაში მრავალფეროვნების, ანუ ენებისა და ამ ენების მატარებელი ეთნოსების ისტორიად ჩამოყალიბდა.²⁰

რაც შეეხება ბიზანტიურ კონცეფციას, იგი რადიკალურად ეწინააღმდეგებოდა აღმოსავლური ისტორიოგრაფიის ამ იდეას. ბიზანტიურმა საისტორიო დისციპლინამ ვერ „აღმოაჩინა“ ეთნოსებისა და ენების, როგორც მრავალფეროვნების განვითარების ლოგიკა და საკუთარი ისტორია სხვა კონცეფციას – ბიზანტიის კეისრის, როგორც

გის ენებად; ამან კი მნიშვნელოვნად განსაზღვრა რელიგიურ სფეროში ენების ფუნქციური დიფერენცირება, ლათინურის დამკვიდრება არა მხოლოდ რელიგიური, არამედ სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ნებისმიერი სფეროს სანქციონირებულ ენად. ამიტომ, რომ შუა საუკუნეების დასავლური ლიტერატურის ბირთვი – მთელი სამეცნიერო ლიტერატურა, ძირითადი რელიგიური და დიდაქტიკური ლიტერატურა, სამართლებრივი ან სხვა დარგობრივი ლიტერატურა, საისტორიო მწერლობა და მხატვრული ლიტერატურის დიდი ნაწილი – ლათინურენოვანი იყო. იხ. კარტმოკე 1990: 6.

18 ამის შესახებ მომდევნო ქვეთავში საგანგებოდ შევჩერდები.

19 შდრ. ცნობილი ოპოზიცია ზერძენი - ბარბაროსი, რომელიც ბიზანტიამ ანტიკურობიდან მემკვიდრეობით მიიღო.

20 გვიანანტიკურობისა და შუა საუკუნეების რელიგიური ისტორიოგრაფიის ამ თეზისის, როგორც ქრისტიანული აღმოსავლეთის სხვადასხვა ქვეყნის საყრდენი კონცეფციის შესახებ იხ. ბორსტი 1957: 258-292.

საყოველთაო მბრძანებლის იდეას დაუკავშირა: საყოველთაო წესრიგის გარანტი იქნება არა ენათა და ხალხთა ერთობა – ეს იყო აღმოსავლურ-ქრისტიანული ისტორიოგრაფიის ამოსავალი თეზისი – არამედ მართლმორწმუნე ბიზანტიის კეისრის მეშვეობით; კეისრის იდეალურ სახეში შეხვდება ერთმანეთს წარსული და აწმყო, რწმენა და ისტორია [ბორსტი 1957: 304].

დავუბრუნდეთ ევროპელი მისიონერების თვალთ დანახულ რელიგიურ ინკულტურაციას, რომელსაც დასახელებული წყაროების ავტორები აღნიშნავენ ტერმინით „*Rito Nazionale*” ან „*Rito Greco-Georgiano*“. ამით ისინი მკაფიოდ განსაზღვრავენ ქართულენოვანი რელიგიური ტრადიციის არსს და მის როლს ქართველთა თვითიდენტიფიკაციის, მათი ეროვნული თვითშეგნების (*Amore nazionale*)²¹ ჩამოყალიბების საქმეში.

დასავლური ეკლესიის ენობრივი უნივერსალიზმის მიუხედავად,²² საქართველოში კათოლიკური ლიტურგია (*Rito Georgiano Catholico*) ადგილობრივ ენაზე დამკვიდრდა.²³ ეს კი ნიშნავს, რომ ენობრივი

21 რელიგიური ინკულტურაციის ეს ტერმინები *Rito nazionale*, *Rito Greco-Georgiano*, *Amore nazionale*, *Rito Georgiano-Catholico* არაერთგზის არის ნახსენები დოკუმენტებში, რომლებიც ეხება კონსტანტინეპოლის კათოლიკურ ეკლესიაში ქართულენოვანი ლიტურგიის დამკვიდრებას. იხ. წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიების ქართული მასალები, აქ ფ. 324.

22 რომის ეკლესიის ენობრივი უნივერსალიზმი, ცხადია, არ ნიშნავს იმას, რომ დასავლეთის ეკლესიაში ბიბლიის ხალხურენოვანი თარგმანები არ არსებობდა. ჯერ კიდევ მერვე საუკუნიდან გვხვდება წერილობით ფიქსირებული ტექსტები, მათ შორის ბიბლიის გლოსარები და სხვა სახის რელიგიური ლიტერატურა (იხ. ფელდბუში 1985), მაგრამ ეს ტექსტები მხოლოდ დამხმარე მნიშვნელობისა იყო და კონკურენციას ვერ უწევდა რელიგიის, ლიტერატურის, მეცნიერებისა და რომის იმპერიაში შემავალი ხალხების საურთიერთო ზენაციონალურ ლათინურს. სწორედ ეს იწვევდა დასავლეთის რელიგიურ სივრცეში ენათა ფუნქციურ დიფერენცირებას: ლათინური – ადგილობრივი ხალხური ენები. მართალია, ლათინური ვულგატას საეკლესიო კანონიკური ფუნქცია არ კრძალავდა ხალხურენოვანი თარგმანების არსებობას, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ იყო აღიარებული, როგორც ეკლესიის კანონიკური ტექსტი, როგორც ლიტურგიაში გამოსაყენებელი ბიბლია; ამგვარ თარგმანს უფრო სასწავლო-ეგზეგეტიკური ფუნქცია ჰქონდა. რომის ეკლესიის ბიბლიის თარგმანების საწინააღმდეგო საყოველთაო ედიქტი არც გამოცხადდა და აკრძალვებს მხოლოდ ლოკალური ხასიათი ჰქონდა. შდრ. ტულუზის (1229 წ.), ტარაგონას (1234 წ.), ასევე კარლოს IV-ისა (1369 წ.) და ბერთოლდ ჰენებერგის (1484 წ.) ედიქტები. ვულგატასა და ხალხურენოვანი თარგმანების ფუნქციური დიფერენცირების შესახებ იხ. ჰილენ-კოუთი: 2000a: 129-147; ჰილენ-კოუთი 2000b: 206-238; შტაკემანი 1988: 273-288; ვულფი 1991: 1-12.

23 ქართულენოვანი ლიტურგიის დამადასტურებელი დოკუმენტები დაცულია წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიების ქართულ მასალებში. ამათგან ორი XVII საუკუნისაა (1631 და 1647 წლების), მესამე კი 1704 წლის. სამივე მათგანში დადასტურებულია, რომ ურბანო მერვემ ნება დართო თეათინელ პადრე ავიტაბილეს, საქართველოში ლათინური (sc. კათოლიკური) რიტუალი ქარ-

თვალსაზრისით კათოლიკეებმა აირჩიეს ტრადიციული ქართული ეკლესიის (*Rito Nazionale Greco-Georgiano*) ინკულტურაციული მოდელი: კათოლიკური ლიტურგია ქართულ ენაზე სრულდებოდა, ქართულენოვანი იყო ძირითადი რელიგიური ტექსტების კორპუსი – ბიბლიური წიგნები, ლიტურგიკული საკითხავები, ზოგადად, თეოლოგიური ლიტერატურა.²⁴ ეს წიგნები კათოლიკეებს ხელახლა კი არ უთარგმნიათ, მათ გამოიყენეს ძველ დროში, ეკლესიათა განყოფამდე, ქართველი ქრისტიანების მიერ ბერძნულიდან „უშეცდომოდ და წმინდად“ შესრულებული თარგმანები.²⁵ ქართულის მცოდნე კაპუცინელები თუ სხვა ორდენის წევრები აღიარებდნენ ქართულენოვან რელიგიურ კორპუსს, ამ უძველეს ქრისტიანულ ტრადიციას და იყენებდნენ ამ ტრადიციის წიგნებს. შდრ.: „e gli stessi missionari cappucini, ce sapevano la lingua giorgiana, si servivano di questi libri stampati in Georgia o in Mosca per leggere il vangelo nella Messa in Georgiano. Percio il rito Giorgiano e' uno di quei antichi riti, che fa la gloria e splendoredella chiesa cattolica apostolica o Romana. Che abbraccia nel suo peto [...] populi di tutte le lingue“.²⁶

თულ ენაზე ჩატარებინა იხ. წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიების ქართული მასალები, ფ. 346.

24 ამის მიუხედავად, საქართველოს კათოლიკური ეკლესიების მრევლი ენობრივად მაინც ჭრელი იყო, რასაც განაპირობებდა საქართველოს რეგიონების ისტორიულად განსხვავებული პოლიტიკური ორიენტაცია. ქართულენოვანი ლიტურგია არ იქცა საქართველოში კათოლიკეების გამაერთიანებელ სიმბოლოდ; სამხრეთ საქართველოს ქართველი კათოლიკეები დიდი ხნის განმავლობაში კონსტანტინეპოლის ვიკარიატის მფარველობის ქვეშ იყო; მოგვიანებით მათი უმეტესობა სომხურ კათოლიკურ თემს შეუერთდა, ერთი ნაწილი კი ლათინურ-იტალიურ ლიტურგიას აღასრულებდა. იხ. ხარისჭირაშვილის წერილი პროპაგანდა ფიდეს VII ტ. ფ. 305-310; თამარაშვილი 1902/2011: 55; ქართველ კათოლიკეთა ენობრივი სიტყრელის პოლიტიკური მოტივების შესახებ ქვემოთ საგანგებოდ შევჩერდები.

25 შდრ. პეტრე ხარისჭირაშვილის წერილი: „დასაბამით საქართველოჲს მოქცევისა ლუთისა მიმართ კერამსახურობისაგან დასაწყისშიდ მეოთხე საუკუნოებისა ქადაგებითა წმიდისა ქალწულისა ნინოსი წმიდა რიფსიმეს ამხანაგისა, საეკკლესიო წეს დებულება გინა ტიპიკონი ქართველთა მარადის ყოფილ არს ტიპიკონი ბერძენთა, რომელიცა ლათუ ბერძნულით დაუთარგმნისთ ქართულს ენასა ზედ საღმრთო წერილი სამწირველო კონდაკნი და სხვა ყოველი საეკკლესიო ტიპიკონთა და მსახურებათათვის საჭირო წიგნნი, და ესრედ ყოვლად წმიდა წირვასა, ეკკლესიის საიდუმლოთა, და სხვა ყოველთა საეკკლესიო მსახურებათა ასრულებს ნათესავი ქართველთა თვისი წიგნური ქართულის ენითა, არამედ ასრულებს ყოველთა ყოვლითურთ მზგავსად და თანახმად ბერძნული ტიპიკონისა ვიდრე დღემდე“ [პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი, VII ტ., ფ. 306].

26 იხ. აღმოსავლეთის ეკლესიათა კონგრეგაციის ქართული წყაროები, ფ. 328. წყაროებიდან ირკვევა, რომ ქართული ენის შესწავლა მისიონარული საქმიანობის აუცილებელ პირობად ითვლებოდა. საქართველოს მისიებში მომუშავე ევროპელები საგანგებოდ აფრთხილებენ რომში კარდინალებს, რომ ორმოცს გადაცილებული პადრეები აღარ გამოეგზავნათ ამ ქვეყანაში, ვინაიდან ქართული ურთულესი ენაა. იხ. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის ქართული მასა-

რომისა და ქართული ტრადიციული ეკლესიების განსაკუთრებულ ურთიერთდამოკიდებულებას, წესებისა და რიტუალების ურთიერთალიარებას და პატივისცემას საუკუნეების სიღრმეში მიმავალი მეტად საინტერესო და ხანგძლივი ისტორია აქვს. სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგადაა შესწავლილი ამ ურთიერთობის ცალკეული დეტალები, როგორც ერთი, ისე მეორე მხრიდან; ვგულისხმობ ქართველი ათონელების, ანტიოქიისა თუ საქართველოში არსებული რელიგიური და მთარგმნელობითი ცენტრების კეთილგანწყობას რომის ეკლესიის მიმართ ეკლესიათა განყოფის შემდეგაც.²⁷ ასევე, რომის მხრიდან ქართული ეკლესიისთვის მონიჭებულ განსაკუთრებულ უფლებას, რომელიც ამ ორ ეკლესიას შორის მხოლოდ მინიმალური სხვაობის არსებობას აღიარებდა.²⁸

ქართულ ენაზე კათოლიციზმის შემოსვლას საქართველოში, ცხადია, მნიშვნელოვანი კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა მოჰყვა; განსაკუთრებით რელიგიური, ლექსიკოლოგიურ-ლექსიკოგრაფიული, ზოგადად, ფილოლოგიურ-ისტორიული. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებული იყო XVII საუკუნიდან დაწყებული კულტურული აღმავლობა: საქართველოსა და რომში დაბეჭდილი ქართულენოვანი რელიგიური ლიტერატურა, ზოგადად, მწიგნობრული საქმიანობის აღორძინება, ევროპაში საქართველოს შესახებ საინტერესო უცხოენოვანი (ლათინური, იტალიური, ფრანგული) ლიტერატურის პუბლიკაცია და გავრცელება, სამრევლო სკოლების გახსნა და სისტემური რელიგიური განათლების შემოღება არა მარტო კათოლიკეებისთვის

ლების II ტომი, 534-535. ამავე ტომში მოთავსებულ ერთ-ერთ წერილში საუბარია საქართველოში გამოსაგზავნად შესარჩევი კანდიდატურების გამოცდების შესახებ. ნათქვამია, რომ ეს ადამიანები არიან კარგი აკადემიური განათლების მქონე თეოლოგები, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ენის ათვისება არ გაუჭირდებათ (იქვე, ფოლიო 397-401).

27 ამ ურთიერთობების შესახებ არსებული მრავალრიცხოვანი ლიტერატურიდან დავასახელებ მხოლოდ ძირითადს: ხინთიბიძე 1982; მეტრეველი 1962, მეტრეველი 2007; ჰალფტერი 2005: 109-141; ჰალფტერი 2008: 403-436; ჰალფტერი 2009: 423-447; ჰალფტერი 2012: 367-419; თოდტი 2005; თოდტი 2006: 33-48 და სხვები.

28 რომი თვლიდა, რომ საქართველოს ეკლესია ისე არ იყო დაშორებული ჭეშმარიტ სარწმუნოებას, როგორც აღმოსავლეთის სხვა ეკლესიები. შდრ. როცა მეფე თეიმურაზ პირველის ელჩმა, ნიკიფორე ირბახმა რომში წარადგინა საქართველოს ეკლესიის სარწმუნოების სიმბოლო, „პროპაგანდას კრებაში 20 იანვარს 1628 წლის, კრებამ ერთპირად აღიარა, რომ ქართველები ძრიელ ცოტათი განსხვავდებიან ჭეშმარიტი კათოლიკე სარწმუნოებისგან. ამიტომ საქართველოს რომასთან შესაერთებლად სხვა არაფერი მოეთხოვებოდა მის გარდა, რომ პაპი ეცნო მსოფლიო ეკლესიის თავად და მისთვის მორჩილება გამოეცხადებინა. შემდეგ კი ყველა ქართველს შეეძლო კათოლიკე ყოფილ იყო და თავის წესსა და ეკლესიაშივე დარჩენილ იყო“ (დამოწმებულია მ. თამარაშვილის მონოგრაფიის მიხედვით, თამარაშვილი 1902/2011: 55).

და ა.შ. კათოლიკურმა ინკულტურაციამ უდიდესი როლი შეასრულა იმდროინდელ ვითარებაში, ჯერ სპარსეთისა და თურქეთის, შემდეგ კი რუსული ექსპანსიის პირობებში.

ქვემოთ სწორედ ამ საკითხებზე შევჩერდები, და რომში დაცულ ქართულ-ევროპულ წყაროებზე დაყრდნობით განვიხილავ კათოლიციზმის, როგორც ერთადერთი ქართულენოვანი ინსტიტუციის, როლს ტოტალური რუსიფიკაციის პირობებში. გვულისხმობ XIX საუკუნის დასაწყისში ქართულის, როგორც კულტურის, ლიტერატურის, მეცნიერებისა და რელიგიის, ზოგადად, სახელმწიფოებრივი ენის ისტორიულად შეპირობებული ფუნქციების სრულად მოშლას და ქართულის ჩანაცვლებას რუსულით.

2. Rito Georgiano Catholico, როგორც რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომი

საქართველოს მისიების მართვა რომის ეკლესიას ქართული სამეფო ოჯახის და მათი გამგებელ-პატრონების, ჯერ გრან ტურკოსა და გრან პერსოს, შემდეგ კი გოვერნო რუსოსთან გარკვეული შეთანხმების საფუძველზე უხდებოდა. ეს შეთანხმება მეტ-ნაკლები წარმატებით, მაგრამ მაინც ხერხდებოდა თურქეთისა და სპარსეთის გამგებლობის პირობებში. ყოველ შემთხვევაში, აქამდე ცნობილ წყაროებში არაფერია ნათქვამი მუსლიმანი პატრონების მხრიდან ევროპელი მისიონერების მიმართ მუქარის, მისიონერული საქმიანობის ხელის შეშლის, მით უმეტეს, დასჯის, ან საქართველოდან მათი გამოძევების შესახებ. პირიქით, პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივში ინახება არაერთი ფირმანი, რომლითაც უმაღლესი მუსლიმანი ხელისუფალი ადასტურებს თავის კეთილგანწყობას მისიონერების მიმართ და საკუთარ პასუხისმგებლობად თვლის იმპერიის ტერიტორიაზე მათი უსაფრთხოების დაცვას.²⁹

1783 წლის ისტორიულ შეთანხმებამდე სპარსეთისა და თურქეთის ვასალურ ქვეყნებში, მათ შორის, საქართველოში, არაერთ უხეშ დაპირისპირებას ჰქონდა ადგილი ადგილობრივ რელიგიურ უმრავლესობასა და კათოლიკეებს შორის. ამგვარი დაპირისპირებისას რომის ეკლესია ევროპელი ელჩების შუამავლობით ახერხებდა აღმოსავლეთის გამგებელთა კეთილგანწყობის მოპოვებას და მათი დახმარებით

²⁹ მისიონერები ხშირად სწერენ ოფიციალურ რომს, რომ თურქეთისა და სპარსეთის ქვეყნებში გახშირებული ომების გამო ძალიან სასიფათოა მგზავრობა საქართველოს მიმართულებით; მაგრამ ეს ეხება ზოგადად საომარი სიტუაციებით გამოწვეულ სირთულეებს და არა მაინცდამაინც კათოლიკეებისთვის შექმნილ დაბრკოლებებს.

ადგილობრივი ქართველი მეფეების დაყოლიებას თუ გამხნევებას, თამამად დაეცვათ მისიონერები. კათოლიკეების მიმართ ყველაზე კეთილგანწყობილი მეფე ერეკლე მეორეც კი უძლური აღმოჩნდა, მუსლიმანი გოვერნოსა და საფრანგეთის ელჩის დახმარების გარეშე შეეჩერებინა 1755 წელს გორისა და თბილისის მისიებში გარეშე ძალის მიერ ინსპირირებული დევნა. რომის პაპი სპარსეთის შაჰისთვის მიწერილ წერილებში საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ პრინჩიპე ერეკლეს ძალისხმევამ შედეგი ვერ გამოიღო, რომ დახმარების გარეშე ერეკლეს გაუჭირდება გაუმკლავდეს კათოლიკეების მტრებს, მათ, ვისაც ამ მხარეში მისიონერების ყოფნა ძალიან აღიზიანებს.³⁰

წყაროების მიხედვით ირკვევა, რომ ამ დაპირისპირებების ირიბი კვალი ხშირ შემთხვევაში მართლმადიდებლობის დამცველ რუსეთის იმპერიასთან მიდიოდა; ჯერ კიდევ 1746 წელს რომიდან ახალციხისკენ მომავალი პრეფექტი კლაუდიო და რეჯო საიდუმლო წერილებით ატყობინებს საქართველოს მისიებს და რომს რუსების მხრიდან მოსალოდნელი საშიშროების შესახებ. პრეფექტის წერილში პირველად გამოჩნდა ევროპელთა თვალთ დანახული რუსული რელიგიური იმპერიალიზმი, როგორც მართლმადიდებლობის ნიშნით ერთიან სივრცეში გაბატონების, გავლენისა და პრიორიტეტის მოპოვების მთავარი იარაღი. შდრ.

„არ მაქვს უფლება არ გავაფრთხილო საკრა კონგრეგაციონე, სხვები და თქვენი უგანათლებულებობა იმ უბედურების შესახებ, რომელიც, ვშიშობ, რომ მომდგარია საქართველოს კარზე. [...] ამ კაცმა (sc. რუსეთის წარმომადგენელი, ვინმე პენკლერი) სცადა ჩემი დაშინება, რომ მე არ წავსულიყავი ამ ქვეყნებში (იგულისხმება ოსმალეთსა და ირანის ქვეშევრდომობაში მყოფი საქართველოს მხარეები). ასე მითხრა, რომ ვინაიდან თვითონ და მისი კარი (რუსეთი) არის მართლმადიდებლური (Rito Greco) აღმსარებლობის, ამიტომ ისინი ყოველთვის იყვნენ და არიან მოწოდებულნი, რომ მხარში ამოუდგნენ მათ, ვინც ქართველებივით მართლმადიდებლები არიან და რომ გამოიყენონ ყველა საშუალება ამ აღმსარებლობის განსაღიღებლად. შესაბამისად, ისინი იქედან (საქართველოდან) მოაშორებენ ყველაფერს, რაც მართლმადიდებლობას შეაფერხებს. [...] პენკლერი მირჩევს, ჩემთვის უკეთესი იქნება, თუ არ წავალ ამ ქვეყანაში. შემახსენა საშინელი შემთხვევა, რომელიც რამდენიმე ხნის წინ რუსეთში მომხდარა (არ უთქვამს ჩემთვის, მოსკოვში თუ პეტერბურგში); ჩამოუხრჩვიათ ერთი პადრე მისიონერი, რომელმაც, თურმე, ვილაცას ჩუმად მიაღებინა ზიარება. ის

30 ამ მოვლენის დეტალები დაწვრილებით არის აღწერილი პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის მასალებში, იხ. II ტ., განს. ფ. 481-535.

(პენკლერი) მეუბნება, რომ თუ ჩვენ თავს დავანებებთ საქართველოს და წავალთ სპარსეთის ნებისმიერ სხვა მხარეში, რათა მოვაქციოთ თურქები, ებრაელები, სომხები და ვინც გვინდა, სხვა ხალხი, საკუთარ თავზე იღებს, გავვიწიოს მფარველობა და რუსეთის კარის სახელით გვიწყალობოს ყოველგვარი სიკეთე. [...] ხსენებულმა პენკლერმა კარგად დაიძვრინა თავი და მე შემატოვა რუს მოხელესთან საქმიანი მოლაპარაკებები, რათა მეთქვა მისთვის, დაგემორჩილებით-მეთქი,³¹ მაგრამ მე ვუთხარი, რომ სისხლს, სიცოცხლეს, თავს შევწირავ ჩემს საქმეს. [...] რახან სიტუაცია ასეთია, მე ვეცდები, რაც შეიძლება მეტ ხანს გავჩერდე ახალციხეში. გამორიცხული არ არის, რომ მე იქაურმა ბერძნულმა მხარემაც დამიწყოს დევნა“ [პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი, ტ. II: 395-396].

მოსალოდნელი საშიშროება, რომლის შესახებ კლაუდიო და რეჯო აფრთხილებდა მისიებს, კათოლიკეებს უმძიმეს რეალობად ექცათ: 1753 წელს სასტიკად დაარბიეს რაჭის ეკლესია და საავადმყოფო, 1755 წელს კი – თბილისისა და გორის მისიები.

1757 წლის 21 სექტემბრის მოხსენებით ბარათში (რელაციონე) ნათქვამია, რომ რაჭის კათოლიკეთა დარბევის ერთ-ერთი ინიციატორი კონსტანტინეპოლის ბერძენი პატრიარქიც ყოფილა. სწორედ მას გამოუგზავნია რაჭაში მქადაგებლები კათოლიკეების შესავიწროებლად. ადგილობრივ ეპისკოპოსს უცდია, მოხერხებულად ემოქმედა და ეშმაკობით გაებრუნებინა ისინი უკან. ამაში მას სამეფო ოჯახიც დახმარებია, მაგრამ ამაოდ, კათოლიკეები მაინც გაუძევებიათ, მათი ეკლესიები და საავადმყოფო დაუნგრევიათ, გადარჩენილი ქონება კი კონსტანტინეპოლის პატრიარქის ბრძანებით ადგილობრივი ეკლესიისთვის გადაუციათ [პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი, ტ. II: 498].

საინტერესოა, რომ მისიონერების ბედი საბოლოოდ არა რელიგიურ, არამედ მატერიალურ ფაქტორს გადაუწყვეტია. შდრ. „მეფის მოთხოვნით, რომელსაც დიდძალი ოქრო შესთავაზეს ჩვენი გაგდების სანაცვლოდ, დაგვატოვებინეს თბილისის ეკლესიები, გაანადგურეს საკურთხეველი. რაც შეეხება გორის კათოლიკურ ეკლესიას, ის მეფემ არუქა ადგილობრივ ეკლესიას. რაჭიდან, როგორც გწერდით, ორი წლის წინ გამოგვყარეს; ასე რომ, საქართველოში აღარაფერი გვრჩება. აღარც განჯაში დაგვედგომება, დაახლოებით რვა წლის წინ განადგურებულ იქნა ჩვენი პატარა ეკლესია და სახლი“ [პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი, ტ. II: 499].

31 სავარაუდოდ, საქართველოდან წამოსვლის, საქართველოს დატოვების პირობას გულისხმობს.

მისიონერთა წერილებიდან აშკარად ჩანს, რომ რუსეთი უკვე XVIII საუკუნის 50-იანი წლებიდან ითვლებოდა საქართველოზე მნიშვნელოვანი გავლენის მქონე ქვეყნად; ყოველ შემთხვევაში, საქართველოში მყოფი მისიონერები დაბეჯითებით ურჩევენ პროპაგანდა ფიდეს კარდინალებს, რომ მიტაცებული კათოლიკური ეკლესიების დასაბრუნებლად რუსეთის კარს მიმართონ. ფრატე ჯულიო ბონავენტურა და ტრენტო, ფრატე ფრანჩესკო მარია დალტრონო და სხვები არაერთ ყურადსაღებ არგუმენტს ასახელებენ, თუ რატომ არის მნიშვნელოვანი კათოლიკეთა უფლებების შენარჩუნება რუსეთის იმპერიაში, რა საექვოდ ვრცელდება რუსეთიდან მეზობელ ქვეყნებში კათოლიკეთა წინააღმდეგ მიმართული აგრესია,³² რატომ უნდა სთხოვონ რუსეთს ავსტრიის იმპერატორმა, საფრანგეთისა და სხვა ევროპული ქვეყნების მეფეებმა საქართველოში კათოლიკეთა უფლებების დაცვა და ა.შ. [პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი, ტ. II: 501-503; 516; 531-533].

როგორც მისიონერები ჰყვებიან, რუსეთთან სავარაუდო შეთანხმებით სომხებმა არაერთხელ შესთავაზეს ერეკლე მეორეს, გაეძევიან სამეფო კარიდან კათოლიკეები, მათ შორის სამეფო ოჯახის ექიმები. სამაგიეროდ შეჰპირდნენ, რომ მეფეს არც ექიმებს მოაკლებდნენ, არც წამლებს და არც ფულს.³³ ეს უკანასკნელი განსაკუთრებით აღელვებდა ევროპელ მისიონერებს – პრინჩიპე ერეკლე ვალეზია ჩაფლული, ვინ იცის, ამ ცდუნებას ვერ გაუძლოს და გაგვაძევოსო.³⁴

32 1758 წლის 14 ივნისით დათარიღებულ წერილში ფრატე ფრანჩესკო მარია დალტრონო კარდინალს აცხობინებს პადრე ფელიჩე მარია და ბოლონიას ტრაგიკულ ისტორიას. რამდენიმე წლის წინ, როდესაც ის და გაბრიელო დალა ვილა დელ ტორო ასტრახანში იყვნენ, სასტიკად დაუსჯიათ პადრე ფელიჩე მარია და ბოლონია დანაშაულის გამო, რომელიც ვერც მოწმებმა გაიხსენეს და ვერც ბრალდებულმა. იგი ჯერ პეტერბურგის ციხეში ჩაუსვამთ, მერე კი გასამართლების გარეშე ჩამოუხრჩვიათ ასტრახანის პიაცაზე. წერილის ავტორი აფრთხილებს ადრესატებს, იქნებ ეს მაგალითი მაინც დაგეხმაროთ, სწორად გაერკვეთ რეალურ სიტუაციაში და გაიგოთ, რატომ ვითხოვ რუსეთში კათოლიკეებისთვის დაწესებული უფლებების შენარჩუნებას. იხ. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი, ტ. II: 531-533.

33 შდრ. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის მესამე ტომში დაწვრილებითაა მოთხრობილი სხვადასხვა ხერხით ერეკლე მეფის გადაბირების ამბავი. იხ. ფ. 331-333 და 338-339.

34 საქართველოს უმაღლესი საერო და სასულიერო პირების კეთილგანწყობისა თუ გავლენის მოპოვების მიზნით მათ არც თუ იშვიათად სთავაზობდნენ მართლმადიდებელი, კათოლიკე თუ მუსლიმანი დიდებულები ძვირფას საჩუქრებს და ფულს. ერთი ასეთი ამბავი ევროპელი მისიონერების წერილებშიც აისახა. იგი ნამდვილი საისტორიო რომანის სიუჟეტივითაა და სიმბოლურად გადმოსცემს პროდასავლური ქართველი მეფეების დამოუკიდებლობისა თუ სხვებზე დამოკიდებულების დრამატიზმს: რომის პაპმა ქართველ დიდებულებს, მათ შორის სოლომონ მეორეს, პატივისცემის ნიშნად ძვირფასი საჩუქრები და ოქროს საათი

ადგილობრივ რელიგიურ უმრავლესობასთან კათოლიკეების ურთიერთობა განსაკუთრებით მწვავედ დასაქართველოში ქრისტიანი გოგერნო რუსოს ოფიციალურად შემოსვლის შემდეგ. ქართულ საისტორიო მეცნიერებაში გაზიარებულია თვალსაზრისი, რომ ერთმორწმუნე რუსეთი XVIII საუკუნის ბოლოს საქართველოსთვის ერთადერთი უალტერნატივო არჩევანი იყო მუსლიმანური ექსპანსიისგან თავის დასაღწევად. ევროპული მისიების ზემოთდასახელებულ წყაროებს მნიშვნელოვანი დაზუსტება შეაქვს ამ თვალსაზრისში: როგორც ირკვევა, ამ „ისტორიულ რეალობას“ რუსეთი მიზანმიმართულად ქმნიდა 1783 წლამდე დიდი ხნით ადრე, ავიწროებდა რა ყველა სხვა შესაძლო ალტერნატივას. XIX საუკუნის 20-იანი წლებიდან³⁵ რუსეთმა კიდევ უფრო გაამკაცრა კონტროლი ევროპულ რელიგიურ ინსტიტუტებზე; თუ „წინა დროებაში, ვიდრე რუსის მთავრობა სრულიად დაიპყრობდა ამ უვრცელეს სამეფოს, ყველა კაცს, მკვიდრს თუ უცხოს, თავისუფლად შეეძლო კათოლიკე სარწმუნოება მიეღო“³⁶ ახლა საქმე გართულდა და საქართველოს ევროპულ მისიებს აშკარა საფრთხე დაემუქრა.

რუსეთის იმპერიაში შემავალი კათოლიკეებისთვის იმპერატრიცა ანას ედიქტით დაწესებულ აკრძალვებს საქართველოში ერთი მნიშვნელოვანი შეზღუდვაც დაემატა: აღმოჩნდა, რომ საქართველოს ახალი პატრონი არა ზოგადად კათოლიციზმს, არამედ ქართულენოვან კათოლიციზმს მტრობდა ყველაზე მეტად; ამიტომ იყო, რომ „გოგერნო რუსომ“ შემოსვლისთანავე მოშალა ქართულ ენაზე კათოლიკეთა სასწავლო-საგანმანათლებლო კერები, ქართულ ენაზე წიგნების ბეჭდვა, რელიგიური განათლება და ლიტურგია:

გამოუგზავნა; სანამ ადრესატებამდე ჩამოაღწევდა, საჩუქრები გზაში დაზიანდა. მისიონერებმა რომთან ხანგრძლივი მიმოწერა გამართეს, საათი შეიღახა, თქვენს ბრწყინვალეებს აღარ შეეფერება და შეგვატყობინეთ, როგორ მოვიქცეთო. პაპმა ითხოვა, დაწვრილებით აღეწერათ მისთვის საქმის ვითარება. სანამ დასავლეთის ეკლესიის საჭეთმპყრობელი საჩუქრის დაზიანების ხარისხსა და თვისობრიობას არკვევდა - განშირებული ომების გამო წერილები ზოგჯერ თვეობით, წლობითაც კი იგვიანებდა - მისიონერებმა ახალი გარემოება შენიშნეს, რომელიც დაზიანებაზე მეტად უკარგავდა ბრწყინვალეებს ისედაც შელახულ ოქროს საათს. ეს გარემოება მისიონერებმა პაპს აცნობეს: დანამდვილებით ვიცი, რომ ქართველ დიდებულებს უკვე უჯრაში უდევთ სხვა ქვეყნების მეფეებისგან საჩუქრად მიღებული ოქროს საათებიო. იხ. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივი, ტ. IV: 99-102.

35 1800-1810 წლებით დათარიღებულ ზოგიერთ წერილში საპირისპირო სურათიც იკვეთება: მისიონერები იტყობინებიან, რომ რუსები კარგად გვექცევიან და გვაფასებენო. შდრ. თამარაშვილი 1902/2011: 509/510. მოგვიანებით კი გაირკვა, რომ ეს კარგად მოქცევა და შეღავათები მოჩვენებითი იყო და მხოლოდ რამდენიმე წელს გაგრძელდა.

36 ნაწყვეტი 1818 წელს პიემონთელი კაპუცინელის მოხსენებიდან. იხ. თამარაშვილი 1902/2011: 510.

„ქართველის კათოლიკეთა [...] არა აქუსთ უკუშ სემენარია სამღვდელთა მოსწავლეთათვის, არცა სასწავლო ყრმათათვის, არცალა წიგნთა საბეჭდავი ანუ სულიერნი წიგნნი დაბეჭდილნი ენითა მათითა და ესე ვითარითა უბადრუკებითა მყოფნი კულა ქვეშე-ვრდომობასა რუსეთის მთავრობისასა ივნებიან იმა ვითარითა დევნულებითა ვითარითა იგი ივნებიან სხვა კათოლიკენნი რუსეთისანნი, და რომელთა დაშტენითა უკუშ ეგრეთ ცალიერ ესე ვითართა სასულიერო ნუგეშინის ცემათაგან და თვინიერ წინ წარსვლის საშუალობისა, არს საცდური (რომელიც ნუ იყოფინ!) კათოლიკობის აღზოცვისა ოდესმე საქართველოდსაგან.“³⁷

როგორც მისიონერები წერენ, ზოგიერთი აკრძალვის შემთხვევაში შემოწმება რთულია და მკაცრად ვერ სრულდება. მაგრამ ეს არ ეხება ქართულენოვან რელიგიურ ლიტერატურას; ეს უკანასკნელი უმკაცრესად მოწმდება და იკრძალება. შდრ. დემეტრე თუმანიშვილის წერილი პროპაგანდა ფიდეს კარდინალს: „მადლობა ღმერთს, ყველა აკრძალვა ამათგან არ სრულდება, მაგრამ ერთი რამ კი უშეღავათოდ დაწესდა: ქართველ კათოლიკეებს აკრძალათ ქართულად წიგნების ბეჭდვა“ [წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიათა ფონდის ქართული მასალები, ფ. 419-420].

როგორც ირკვევა, ქართულენოვანი კათოლიციზმის წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკა, რომელსაც გოვერნო რუსო თანამიმდევრულად ახორციელებდა, რუსიფიკაციის გეგმის მნიშვნელოვანი ნაწილი იყო, და არა იმდენად კათოლიკურ რელიგიას, არამედ ქართული ენის ფუნქციონირების ამ მნიშვნელოვან სფეროს, (რელიგიურს) ებრძოდა. ამავე მიზნით რუსეთმა საქართველოს მართლმადიდებლურ ეკლესიებშიც აამუშავა უხეში აკულტურაციის, უფრო ზუსტად, რუსიფიკაციის მექანიზმი: ქართულ ეკლესიას ჩამოართვა დამოუკიდებელი რელიგიური ინსტიტუციის სტატუსი, ისტორიულად დაკანონებული ავტოკეფალია და მისი მართვა რუს ეგზარხოსს ჩააბარა. რელიგიური დამოუკიდებლობის გარდა, ამით ერთმორწმუნე რუსეთმა იოლად მოშალა ენის ფუნქციონირების ეს მნიშვნელოვანი სფეროც და უკიდურესად დაასუსტა ქართული, როგორც „ჩუენი ნათესავის“ (ლეონტი მროველი) თვითშეგნების მაკონსტრუირებელი მთავარი ელემენტი,³⁸

37 იხ. პროპაგანდა ფიდეს საისტორიო არქივის მეშვიდე ტ. ფ. 305. პეტრე ხარისჭირაშვილის წერილი მათს მაღალს უსამღუდელოსობას პავლე ბრუნონს არხი-ეპისკოპოსსა ტარონისასა და სამოციქულო ვიქარსა საპატრიარხოსა კოსტანდინეპოლისასა.

38 შუა საუკუნეების ქართველ სწავლულთა ენობრივ-ეთნიკური, კულტურული და რელიგიური თვითშეგნების შესახებ იხ. ვ. ბოედერის ზემოთდასახელებული შრომები, ასევე დობორჯგინიძე 2010; დობორჯგინიძე 2012; კიკნაძე 2009; პატარიძე 2010; ჩხარტიშვილი 2009.

მოშალა ქართულენოვანი ლიტურგია, ისტორიული საქართველოს, ანუ ქართლის „ფრიადი ქუეყნის“ [მარი 1911: 44] ერთიანობის გარანტი.

1801 წლიდან ქართული ენა კათოლიკური ლიტურგიიდანაც ოფიციალურად გამოაძევეს. რუსეთის ხელისუფლებამ მძიმე არჩევანის წინაშე დააყენა საქართველოს კათოლიკეები: ისინი ან სომხურენოვან კათოლიკურ რიტუალზე უნდა გადასულიყვნენ, ან მართლმადიდებლობას დაბრუნებოდნენ. ორივე შემთხვევაში გარანტირებული იყო გოვერნო რუსოს მთავარი მიზნის ასრულება: ქართული ენის ისტორიულად დაკანონებული ფუნქციების მოშლა, მისი სრულად გამოდევნა რელიგიის სფეროდან. პირველი არჩევანი ქართველი კათოლიკეების არმენიზაციას ემსახურებოდა, მეორე – რუსიფიკაციას, ვინაიდან ტრადიციული ქართული ეკლესია უკვე რუსეთის ეკლესიის ფილიალი იყო.³⁹

ქართველ კათოლიკეთა ენობრივი იდენტობის წინააღმდეგ მიმართული ეს ქმედება არაერთი წყაროთი არის დოკუმენტირებული. ქვემოთ მოვიყვან რამდენიმე ნაწყვეტს ამ წყაროებიდან. შდრ. პეტრე ხარისჭირაშვილის წერილი რომში პაპ ლეონ მეცამეტეს:

„თქვენმა უდიდებულესობამ იცის, რომ ქართული ლიტურგია (Rito liturgico georgiano) ერთ-ერთი უძველესია. მხოლოდ 1801 წლიდან ჩამოერთვა მას ავტონომია. მაშინ რუსეთის მთავრობამ აიძულა ქართველი კათოლიკეები, რომ გადასულიყვნენ სომხურენოვან კათოლიკურ ლიტურგიაზე (Rito Armeno catholico), ვინაიდან რუსეთი არ აპირებდა აეტანა არც ერთი სხვა ლიტურგია, გარდა საკუთარისა. ქართველი კათოლიკეები, ოღონდ კი არ დაეკარგათ კათოლიკური რწმენა, დიდი წუხილით შეურიგდნენ ბედს და გულში ჩაიკლეს ნაციონალური სენტიმენტები (amore nationale), უარი თქვეს ქართულენოვან ლიტურგიაზე (Rito liturgico georgiano). ასე რომ, ისინი დღესაც ეკუთვნიან სომხურ რიტუალს საქართველოში, შემთხვევით, დრო-

39 ქართულენოვანი კათოლიკური ლიტურგიის აღდგენა მხოლოდ რუსეთის იმპერიის ფარგლებს გარეთ, თურქეთში გახდა შესაძლებელი. კონსტანტინეპოლში პეტრე ხარისჭირაშვილის მიერ დაარსებულმა მონასტერმა, რომელიც სხვადასხვა ეროვნების კათოლიკეებს აერთიანებდა, პროპაგანდა ფიდეს კარდინალს სთხოვა ქართულენოვანი რიტუალის უფლება. პაპის ინიციატივით შექმნილმა საგანგებო კომისიამ შეისწავლა ამ ლიტურგიის სამართლებრივი, რელიგიური და ისტორიულ-ლიტურგიალური საკითხები და 1864 წელს კონსტანტინეპოლის კათოლიკურ ეკლესიაში სპეციალური დეკრეტით დააკანონა ქართული ენა: „Illustrissimus Papa Indulsi, ut omnes religiosi, viri congregationis de quam precibus, qui officium divinum persolvere tenentur illud recitare valeant lingua Georgiana quamdin in eadem congregatione Constantinepoli permanserint quamvis latinum vel armenum ritum ipsi profitantur“. იხ. წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიათა ფონდის ქართული მასალები, ფ. 329.

ებით არიან ამ წესის მიმდევრები და ელიან უკეთეს დროსა და ვითარებას, რათა დაუბრუნდნენ თავიანთ მშობლიურ ქართულ წესს.⁴⁰

აშკარაა, რომ გოვერნო რუსო არ ებრძოდა კათოლიციზმს, როგორც იმპერიის ოფიციალური რელიგიისგან განსხვავებულ აღმსარებლობას; ასეთ შემთხვევაში იგი სომხურენოვან მისიასაც აკრძალავდა; მისთვის მიუღებელი იყო კათოლიციზმი, როგორც რუსიფიკაციის ხელისშემწეელი მექანიზმი, როგორც ქართული ენის ფუნქციონირების თითქმის ერთადერთი სფერო XIX საუკუნის დასაწყისის თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში, როგორც ქართულად წიგნების ბეჭდვის, ქართულ ენაზე რელიგიური ან ზოგადად, განათლების მიღების საშუალება.⁴¹

რუსიფიკაციის ეს მოდელი სახელდახელოდ შეინიღბა მართლმადიდებლობის დამცველის იარლიყით: გოვერნო რუსო ერთმორწმუნეთა ქომაგია, იმპერიის ფარგლებში „იგი არ დაუშვებს არც ერთ სხვა ლიტურგიას და გამოიყენებს ყველა საშუალებას ამ აღმსარებლობის განსაღიღებლად“⁴². როგორც ჩანს, ამაშია მისი ძლევამოსილება, სახელი და დიდება. ბარაქლას ექსპლიციტური შინაარსიც სწორედ ეს ძლევამოსილებაა – რელიგიური იმპერიალიზმი, ცივილიზაციის შემოსვლად მონათლული რუსიფიკაცია და ოცი გენერლის მიერ განათლებული ერთი მუჭა ხალხი.

დამოწმებანი

ბაბუნაშვილი, უთურგაიძე 1991: ელენე ბაბუნაშვილი, თედო უთურგაიძე, *ანტონ პირველის „ქართული ღრამმატიკა“ და მისი ეროვნულ-ისტორიული მნიშვნელობა*, თბილისი.

ბაბუნაშვილი, უთურგაიძე 1992: ელენე ბაბუნაშვილი, თედო უთურგაიძე, ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ღრამმატიკა ქართული ენისა“, *იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწდეული XVIII-XIX*, გვ. 24-52, თბილისი.

ბოედერი 1975: Boeder, Winfried, Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets, in: *Forschung und Lehre. Abschiedsschrift zu Joh. Schröpfers Emiritierung und Festgruß zu seinem 65. Geburtstag*. Hamburg: Slavisches Seminar [der Universität], p. 17-34

40 კონსტანტინეპოლის ფერი-კვეის კათოლიკურ ლიტურგიაში ქართული ენის ისტორიული ფუნქციების აღდგენის არაერთი დეტალია დოკუმენტირებული წმინდა კონგრეგაციის აღმოსავლეთის ეკლესიათა ფონდის ქართული მასალებში, მაგ. ფ. 324-325.

41 რაც შეეხება ქართული ენის ფუნქციონირების სხვა სფეროებს – საქმის წარმოება, სამართლებრივი ინსტიტუციები, ადმინისტრაციული მმართველობა და ა.შ. - მათ კონტროლი არც სჭირდებოდა, ვინაიდან მთლიანად რუსულენოვანი იყო.

42 დემეტრე თუმანიშვილის ზემოთდასახელებული წერილი.

- ბოედერი 1983:** Boeder, Winfried, Die georgischen Mönche auf dem Berge Athos und die Geschichte der georgischen Schriftsprache“, *Bedi Kartlisa. Recueil historique, scientifique et littéraire géorgien*, 41, Paris, p. 85–95
- ბოედერი 1994:** Boeder, Winfried, Identität und Universalität: Volkssprache und Schriftsprache in den Ländern des alten christlichen Orients, in: *Georgica. Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiums*. Jena // Konstanz // Aachen, 17: 66–84
- ბოედერი 1997:** Boeder, Winfried, Sprachen und Nationen im Raum des Kaukasus, in: Hentschel, Gerd (ed.), *Über Muttersprachen und Vaterländer*. Zur Entwicklung von Standardsprachen und Nationen in Europa. Frankfurt/M. 1997: 183–209
- ბოედერი 1998:** Boeder, Winfried, Sprache und Identität in der Geschichte der Georgier, in: Schrade, Brigitta – Thomas Ahbe (edd.) 1998: *Georgien im Spiegel seiner Kultur und Geschichte*. Zweites Deutsch-Georgisches Symposium: Vortragstexte, p. 68–81, Berlin
- ბოედერი 2003:** Boeder, Winfried, Purity of language in the history of Georgian, in: *Purism in minor languages, endangered languages, regional languages, mixed languages*. Papers from the conference on „Purism in the Age of Globalisation,“ Bremen, September 2001. Edited by Joseph Brincat, Winfried Boeder & Thomas Stolz, Bochum, p. 199–223
- ბოედერი 2011:** ვინფრიდ ბოედერი, პირიანობის კონცეფცია ანტონის გრამატიკასა და თანამედროვე ლინგვისტიკაში, *ქართველოლოგი*. მეხუთე საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები [თბილისი 21-24 მაისი, 2006], თბილისი, გვ. 45-54
- ბოლქვაძე 2004:** თინათინ ბოლქვაძე, *იდეოლოგიზებული ღირებულებები*. თბილისი
- ბოლქვაძე 2010:** თინათინ ბოლქვაძე, *ქართული ნაციონალური იდენტობის წრთობა*, თბილისი
- ბორსტი 1957:** Borst, Arno, *Der Turmbau von Babel*. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker, Bd. I, Stuttgart
- გამყრელიძე 1989:** თამაზ გამყრელიძე: *წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა*. ანბანური წერის ტიპოლოგია და წარმომავლობა, თბილისი
- გამყრელიძე 1998:** Tamaz Gamqrelidze, Christentum und altgeorgische Kultur, in: B. Schrade – Th. Ahbe (edd.), *Georgien im Spiegel seiner Kultur und Geschichte*. Zweites Deutsch-Georgisches Symposium: Vortragstexte 1998, p. 88–90, Berlin
- გერლი 1985:** Gerl, Hanna-Barbara, „Zwischen faktischer und numinoser Gültigkeit: Lorenzo Vallas Theorie vom Vorrang der lateinischen Sprache,

- in: Richard J. Schoeck (ed.): *Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis*, p. 327–336, New-York
- გიორგაძე 1977:** ბეჟან გიორგაძე, დონ კრისტოფერო დე კასტელის ცნობები და [ჩანახატების] ალბომი საქართველოს შესახებ. ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბ. გიორგაძემ, თბილისი
- დობორჯგინიძე 2009:** Doborjginidze 2009: Nino Doborjginidze, *Die georgische Sprache im Mittelalter (= Sprachen und Kulturen des christlichen Orients, Bd. 17)*, Wiesbaden
- დობორჯგინიძე 2010:** ნინო დობორჯგინიძე, *ენა, იდენტობა და საისტორიო კონცეპტები. რელიგიური ისტორიოგრაფიის წყაროთა ინტერპრეტაციის ცდა*, თბილისი
- დობორჯგინიძე 2012:** *ლინგვისტურ-ჰერმენევტიკული მეტატექსტები. პრაქტიკული გრამატიკა და ჰერმენევტიკა X-XIII საუკუნეების ქართულ წყაროებში*, თბილისი
- ვათეიშვილი 2003-2006:** Джуаншер Ватейшвили, *Грузия и европейские страны*, в 3 тт, Наука, Москва
- ვულფი 1991:** *Eine volkssprachige Laienbibel des 15. Jahrhunderts. Untersuchung und Teiledition der Handschrift Nürnberg*. München – Zürich
- თამარაშვილი 1902/2011:** მიხეილ თამარაშვილი, *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის. ტფილისი 1902 (რეპრინტი 2011)*
- თოდტი 2005:** Todt, Klaus-Peter, *Klaus-Peter Region und griechischorthodoxes Patriarchat von Antiochia in mittelbyzantinischer Zeit und im Zeitalter der Kreuzzüge (969-1204)*, Wiesbaden
- თოდტი 2006:** Todt, Klaus-Peter, *Griechisch-orthodoxe (Melkitische) Christen im zentralen und südlichen Syrien. Die Periode von der arabischen Eroberung bis zur Verlegung der Patriarchenresidenz nach Damaskus (635-1365)*; *Le Muséon. Revue d'études orientales* 119, p. 33-48, Louvain-La-Neuve
- კარტშოკე 1990:** Kartschoke, Dieter 1990: *Geschichte der deutschen Literatur im frühen Mittelalter (= dtv 4551)*. München
- კიკნაძე 2009:** ზურაბ კიკნაძე, *ქართლი გაქრისტიანების გზაზე: ადამიანები და სიწმინდეები (=ქართული ერთობა და მისი იდენტობა: იდეები, სიმბოლოები, პერცეფციები, II)*, თბილისი
- ლიჩინი 1980:** Licini, Patrizia A., *Ricerca sull' Architettura Georgiana. Carteggio inedito di D. Christoforo Castelli Chierico Regolare, Missionario in Georgia e Mingrelia*, Milano
- ლიჩინი 1984:** Licini, Patrizia A., *Breve relatione della Mengrelia redatta nerl*

- 1644 dal teatino Guiseppe Guisdice, in: *Orientalia Christiana Periodica* 50 (1984), Fasc. 1, p. 126-162, Fasc. II, p. 407-437, Roma
- ლიჩინი 1990:** 107-112, Licini, Patrizia A., Nuove Fonti Teatine d' Archivio per la Storia della Georgia feudale, in: *Regnum Dei, collectanea Theatina* 116 (1990), p. 107-112, Roma
- ლიჩინი 2001:** Licini, Patrizia A., La Colchide ritrovata „Espressa in Rame Intagliato“ dai Padri Teatini (1654), in: *La cartografia degli autori minori italiani (=Memorie della Società Geografica Italiana, vol. LXV)*, p. 315-359, Roma
- ლიჩინი 2003:** Licini, Patrizia A., European and Ottoman Landmarks from a Portolan Chart at the Time of Enea Silvio Piccolomini, in: *Europa im Weltbild des Mittelalters. Kartographische Konzepte*. Hrsg. v. Ingrid Baumgärtner und Hartmut Kugler, p. 181-200, Akademie Verlag, Berlin
- ლიჩინი 2008:** Licini, Patrizia A., Dalla Sicilia all' Oriente Cristiano: Progetti Teatini nella Georgia del Secolo XVII, in: *Regnum Dei, collectanea Theatina* 49 (2003), p. 191-218
- ლუისელი 1994:** Luisseli, Bruno, Cristianesimo e fenomeni regionali dell' inculturazione nei secc. IV-VII, in: *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VII)*. XII incontro di studiosi dell' antichità Cristiana. Roma 6-8 maggio 1993, Roma (1994), p. 7-30.
- ლუისელი 2000:** Luiselli, Bruno, Inkulturativer und akkulturativer Prozeß der Christianisierung: Die Entstehung der nationalen Literaturen und der Latein sprechenden Eliten in Westeuropa“, in: U.-Chr. Sander – F. Paul (edd.), *Muster und Funktionen kultureller Selbst- und Fremdwahrnehmung*. Beiträge zur internationalen Geschichte der sprachlichen und literarischen Emanzipation, Göttingen (2000), p. 146-168.
- მარი 1911:** Николай Марр, Мерчул Гиоргий: Жизнь святого Григория Хандзтийского. Грузинский текст, введение, издание, перевод Н. Марра (=Тексты и разыскания по армяно- грузинской филологии, 7, СПб, 1911).
- მეტრეველი 1962:** ელენე მეტრეველი, *მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, XI-XVII საუკუნეები, თბილისი*
- მეტრეველი 2007:** ელენე მეტრეველი, *ვილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი*, რედ. თ. ოთხმეზური, თ. ცერაძე, თბილისი
- ორლოვსკაია 1959: XVIII საუკუნის ანონიმური ქართული გრამატიკა იტალიურ ენაზე, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 75, გვ. 135-164, თბილისი
- ორლოვსკაია 1960: ნ. ორლოვსკაია, იტალიური მასალა სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის

- შრომები, ტ. 85 (დასავლეთ ევროპის ენებისა და ლიტერატურის სერია), გვ. 185-214, თბილისი
- ორლოვსკაია 1974:** ნ. ორლოვსკაია, XVII საუკუნის ქართული-იტალიური ლექსიკონები, ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1974 (4), გვ. 5-9, თბილისი
- პაპაშვილი 1995:** პაპაშვილი, მურმან, საქართველო-რომის ურთიერთობა VI-XX საუკუნეებში, თბილისი
- პატარიძე ლელა პატარიძე, პოლიტიკური და კულტურული იდენტობანი IV-VIII საუკუნეების ქართულ ერთობაში: „ქართლის ცხოვრების“ სამყარო (=ქართული ერთობა და მისი იდენტობა: იდეები, სიმბოლოები, პერცეფციები I), თბილისი
- რეიფილდი 2012:** Rayfield, Donald, *Edge of Empires. A History of Georgia*, Reaktion Books, London,
- ტაბალუა 1987:** ილია ტაბალუა, საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში, თბილისი
- უთურგაიძე 1990:** თედო უთურგაიძე, ქართული ენის შესწავლა იტალიელ მისიონერთა მიერ და მათი მეცნიერული ნააზრევის ურთიერთმიმართება, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება XXIX, გვ. 123-147, თბილისი
- ფელდბუში 1985:** Feldbusch, Elisabeth, *Geschriebene Sprache. Untersuchungen zu ihrer Herausbildung und Grundlegung ihrer Theorie*. Berlin
- ქაროსანიძე 2000:** ქაროსანიძე ლია, დიონისიოს თრაკიელის „გრამატიკის ხელოვნება“ და ძველი ქართული გრამატიკული აზროვნება, თბილისი
- შტაკმანი 1988:** Stackmann, Karl, Die Bedeutung des Beiwerks für die Bestimmung der Gebrauchssituation vorlutherischer deutscher Bibeln“, in: Wolfgang Milde – Werner Schuder (edd.): *De captu lectoris*. Wirkung des Buches im 15. Und 16. Jahrhundert dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken. p. 273–288, Berlin – New York
- ჩიქობავა, ვათეიშვილი 1983:** არნოლდ ჩიქობავა, ჯუანშერ ვათეიშვილი, პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბილისი
- ჩხატარაშვილი 2009:** მარიამ ჩხატარაშვილი, ქართული ეთნიკურელიგიური მოქცევის ეპოქაში (ქართული ერთობა და მისი იდენტობა: იდეები, სიმბოლოები, პერცეფციები, III), თბილისი
- ხინთიბიძე 1982:** ხინთიბიძე ელგუჯა, ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობების ისტორიისათვის, თბილისი
- ჰალფტერი 2005:** Peter Halfter, Das Papsttum und das Königreich Georgien in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Die Bemühungen um eine Koordination der Kreuzzugsaktivitäten und die Aufforderung zur Kirch-

enunion im Lichte der lateinischen Quellen, *Le Muséon. Revue d' études orientales* 118, p. 109-141

ჰალფტერი 2008: Peter Halfter, Von den Kreuzfahrerstaaten in das Königreich Georgien, *Le Muséon. Revue d' études orientales* 121, 3-4, p. 403-436

ჰალფტერი 2009: Peter Halfter, Die militärischen Triumphe der Georgier und ein wenig beachtetes Erdbeben an der Grenze Armenisch-Kilikien (c. Ende August 1213), *Le Muséon. Revue d' études orientales* 122, 3-4, p. 423-447

ჰალფტერი 2012: Halfter, Peter, Georgien und die Georgier in den abendländischen Geschichtsquellen des hohen Mittelalters, *Le Muséon. Revue d' études orientales*, **125, 3-4, p. 367-419**

ჰილე-კოუთი 2000a: Hille-Coates, Gabriele, Auffassungen von der Herkunft der Sprachen im Identifikationsfeld der lateinischen Sprache im westlichen Christentum des Mittelalters“, in: Udo Schöning (ed.): *Internationalität nationaler Literaturen* (= Beiträge zum ersten Symposium des Göttinger Sonderforschungsbereichs 529), Göttingen (2000): 129-147

ჰილე-კოუთი 2000b: Hille-Coates, Gabriele, Bibelsprachen heilige Sprachen. Zur Legitimierung des Hauptsprachenmodells im Spannungsfeld von Latein und Volkssprache im Mittelalter, in: Sander, Ulrike-Christine and Fritz Paul (edd.), *Muster und Funktionen kultureller Selbst- und Fremdwahrnehmung*. Beiträge zur internationalen Geschichte der sprachlichen und literarischen Emanzipation, Göttingen (2000): 206-238

On Some Implications of Ilia Chavchavadze's *Barakala*

Nino Doborjginidze

Introduction

Georgia's unification with Russia has been assessed on many occasions from various perspectives: artistic and metaphorical, cultural and historical, political and pragmatic, and many others, whether mixed or homogeneous. Two of these assessments stand out most clearly in our memory:

Nikoloz Baratashvili: "The road was opened and the Iverians were given hope to receive education from there";

Ilia Chavchavadze: "What? Twenty generals in this handful of people! [...] *Barakala!* [Bravo!] Orthodox Russia! Fame and glory! Wherever it treads, it establishes civilization".

This article in no way means to question these two perspectives or to offer a third one. Rather, it is aimed at researching the essence of the perspectives. I mean research into the explicit content of Ilia Chavchavadze's metaphorical assessment – *Barakala!* – on the basis of hitherto unknown or little known Georgian-Italian sources. These sources include materials kept in the historical archives of Propaganda Fide in Rome, and in the archives of the Capuchins, Theatines, and the Congregation for the Oriental Churches.¹ They also include official letters sent to the Pope, cardinals, and other ecclesiastic figures by Georgian and European missionaries from the missions in Tbilisi, Akhaltsikhe, Gori, and Samegrelo and from the Georgian Catholic churches in Guria, Racha, Kakheti, and Constantinople (Feriköy).² I believe there are at least several reasons that make research into these documents very important:

1 The archives are as follows: (a) Archivio Storico dei Propaganda fide. Scritture non riferite. Monte Caucaso Georgia; (b) Sacra congregazione per la Chiesa Orientale. Scrittura riferite nei Congressi. Georganni 1861 -1892; (c) Archivio dei Teatini di Sant'Andrea della Valle; and (d) Archivium generale Ordinis, Provincia: Georgia, Missio Santa Sedis.

2 I have in mind sources studied by an academic research expedition of the Georgian Ministry of Culture and Monument Protection in 2011-2012. A full catalogue of these studies is ready to be printed. Within the framework of this expedition, it became possible to study and document hitherto unknown materials on Georgian-European relations and to obtain copyright on particularly important sources (certificates of Georgian kings and letters penned by Sulkhan-Saba Orbeliani). A group of researchers is working at Ilia State University to translate these sources and to carry out monographic studies on individual problems. I would like to take this opportunity to express my gratitude to the Georgian Embassy to the Holy See and to Ambassador Ketevan Bagrationi, to the Georgian Ministry of Culture and Monument Protection and to the Minister, Nikoloz Rurua, and also to the members of the expedition.

a) The early 19th century is the worst documented in Georgian-language sources. After 1801, Georgian ceded for quite a long time its historical functions of a language of literature, culture, philosophy, religion, teaching, education, and, in general, of public life in Georgia or, to be more precise, in the Tbilisi and Kutaisi provinces of the Russian Empire.³ Reports on Georgia by various commissions of the Russian Imperial Academy of Sciences, including those by the Geographic Society, a grammar of the Georgian language and other literature created to govern the Georgian provinces were written in Russian and were meant first and foremost to satisfy the interests of those who ordered them. In this situation, Georgian and foreign sources kept in Italy are particularly important as an alternative discourse to the Russian-language discourse possible in Georgia.

b) The above sources make it clear that Russian officials interfered flagrantly in the activities of European missionaries, forcing them to leave Georgia. The authors justified themselves to Russian justice (correspondence with officials, recognition of Russian control, the struggle for the continuation of the mission, and so forth) on the one hand, and to the Pope and cardinals on the other. In their official letters and memoranda (*relazione*), the missionaries described in detail the situation in Georgia and the attitude towards the Europeans on the part of local or Russian officials, including the exarches of the Orthodox Church.⁴

Missionaries also touched on other important issues. These included tolerance of the policy of Georgia's former protectors – the Muslim *Gran Turco* and the *Gran Perso* – of Georgian-European relations; changes in this regard after the emergence of the Christian *governo russo*; the legal barriers Russian officials created in relations between European missionaries and Georgian Catholics and the local population in general; and so forth.

Details of Russian expansion as seen by European missionaries become clearly visible in these letters and microhistories, in particular, the mechanisms Russia used to place in the legal space of the Empire not only Georgian, but also European religious institutions with centuries-old histories in

3 Thanks to missionary activities in local languages, Georgian and other languages in Eastern Christianity were established as the languages of the translation of the Bible and of the liturgy, and then literature, education, science, and public life, gradually broadening their social and public functions. On the main trends in the development of local languages, including Georgian, in the Eastern Christian world see Boeder 1975: 17–34; Boeder 1983: 85–95; Boeder 1994: 66–84; Boeder 1997: 183–209; Boeder 1998: 68–81; Boeder 2003: 199–223; Doborjginidze 2009; Gamqrelidze 1989 (in Georgian); Gamqrelidze 1998: 88–90.

4 This article was completed when a monograph by the British researcher Donald Rayfield was published (Rayfield 2012). In addition to other sources, this work is based on the aforementioned documents of the European missionaries. It has been impossible to take the monograph into account in this article.

Georgia.⁵ The status of subservience affected all spheres of the functioning of Catholic missions. Strict linguistic and legal controls were established for European missionaries. Every document reflecting their activities was to be accompanied by a reliable Russian translation. Sources dated after 1801 say that missionaries' documents were to be "verified and have a seal affixed by the Russian government".⁶ Rome was to inform the staff of the governor general of the arrival of every missionary and to explain details of their future activities. Exemplary punishment awaited any missionary who went beyond his functions as set out in advance.

The desire to take possession of property was quite strong too: from 1801, the Empire gradually subjected Catholic missions in Georgia to Empress Anna's edict⁷ that restricted their religious activities, including their right to disseminate literature, celebrate Mass, preach, baptize and practice other rituals. Initially, the Russian government imposed fines for violating these restrictions and effectively took possession of the property and churches of Catholics.⁸ Later, conditions were made stricter and recalcitrant priests were placed under house arrest and, finally, the Russian gendarmerie evicted them from Georgia on 2 January 1845.⁹

Members of the evicted mission finally made one of two choices: some of them returned to Europe, and others remained in Turkey hoping that they

5 Catholics first appeared in Georgia in the late 13th century and very soon opened a church, while institutionalized missions emerged later, in the 17th century (Tamarashvili 1902/2011; 5-27, 47).

6 From the beginning of the 19th century, inscriptions of this type appear on missionaries' documents: "This letter was checked by the Russian government on 15 March 1823, No 2855. Chief Judge Prince Davit Chkheidze signed and sealed it" (see Tamarashvili 1902/2011; 525). Even donations by kings were to be verified by the Russian government. The well-known document Solomon II granted to Catholics was subject to the same censorship. This decree was translated into Russian word for word and given a number. It was registered under this number in the province's records office. This decree and the Russian verification text are available in Tamarashvili 1902/2011: 482.

7 It is known that Empress Anna's edict intensified control over missionary activities among the nations of the Russian Empire, and that from the second half of the 18th century it created legal grounds for the oppression and persecution of Catholics.

8 Numerous documents detailing the persecution of Catholics can be found in the Vatican archives. They describe how Russians managed to seize the property of missions in Georgia. Georgian Catholics informed cardinals of Propaganda Fide that they demanded protection of their property at face-to-face meeting with Russians, but in vain. They therefore decided to inform the French Consulate in Constantinople, hoping that the latter could provide assistance (see Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. VII, 19 r-v).

9 Eventually, the eviction of European Catholic priests from Georgia was enforced by Empress Anna's edict. From 1801, this edict became legally binding on Georgian provinces that were part of the Russian Empire. Memoranda by Anton Glakhashvili, a Georgian Catholic priest and former student at *Colegio Urbano*, describe in detail the preparation of the plan for evicting missionaries from Georgia back in the last decade of the 18th century and its completion 2 January 1845. Hitherto unknown letters and memoranda by Anton Glakhashvili are important sources for research on obscure details of Russian expansion. They are kept in Volume VII of the Historical Archives of Propaganda Fide and the Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches.

would be able to found a mission close to the border, in Erzurum,¹⁰ and to manage Georgian Catholic churches from there. However, hopes of return were soon dashed, because Russian officials “easily” overcame the somewhat awkward situation created by the eviction of the mission and replaced European missionaries with Polish clerics loyal to the Russian Empire.¹¹ Some of those who settled in Erzurum joined the Constantinople vicariate and others found shelter in various Catholic missions in other countries.

It is obvious that the documented history of Catholic churches in Georgia is a unique source for studying important events in the Russian expansion and also specific details of the expansion and microhistories of Georgian and European missionaries.¹²

Even an initial study of these historical sources raises many important issues. In particular: What did Russia offer Georgian Catholics in exchange for the eviction of Europeans? How did Russia replace them and their cultural and educational initiatives?¹³ Why were quite small European missions that were not very influential an obstacle for the victorious Empire? Why did the inoffensive and apolitical activities of the missionaries anger the Empire?

10 This attempt also proved futile. Materials in the Historical Archives of Propaganda Fide make it clear that Russia thwarted the opening of a Georgian mission in Erzurum, first setting against each other Catholics remaining in Georgia and then getting mixed up with one group of Catholics led by Padre Shagulyanti (Shagulov). It was this group, together with Armenian Catholics in Turkey, that hindered the opening of a Georgian mission in Erzurum (see Propaganda Fide, Vol. VII, particularly f. 16-34).

11 After European missionaries were evicted from Georgia, protest articles were published throughout Europe at the initiative of Anton Glakhashvili. The authors of these articles condemned the behaviour of the Russian Empire, in particular the eviction of European missionaries from centuries-old missions in Georgia. The Empire had thought in advance about how to overcome such unpleasant situations and had hurriedly trained Polish pastors loyal to the Russian Empire at the Catholic School in Vilno. These were brought to Georgia to replace undesirable Europeans. Letters reveal that priests loyal to the Russian government mainly engaged in discrediting Catholics. In 1847, Anton Gvilardov reporting from Gori informed a cardinal of Propaganda Fide that the Russians had already brought to Tbilisi Polish priests of dubious faith, and it was unclear who they were subordinated to, as they did not have a license from the Sacra Congregazione. They had come in accordance with the instructions of the government and behaved very badly, playing cards, spending 250 roubles belonging to the churches, and were even worse than secular officials (see Historical Archives of Propaganda Fide, Volume VII, f 101-102).

12 An important part of the aforementioned historical documents has been analysed from various viewpoints by A. Chikobava, V. Vateishvili (1983), B. Giorgadze (1977), P. Licini (1980; 1984: 407-437; 1990: 107-112; 2001: 315-359; 2008: 191-218; 2003: 181-200;), M. Papashvili (1995), M. Tamashvili (1902/2011), I. Tabaghua (1987), V. Vateishvili (2004;) and others. The 2011-2012 expedition was also important because, in addition to the creation of a catalogue of the new materials, it enabled researchers to document primary sources important for Georgia and to obtain copyright, which makes it possible to plan in-depth research into these sources in the future.

13 Many interesting works have been written on these initiatives, the spread of the European Enlightenment in Georgia via the missionaries and the development of concrete philological, lexicological, or lexicographic activities. These include the following: Babunashvili, Uturgaidze 1991; Babunashvili, Uturgaidze 1992: 24-52; Boeder 2011: 45-54; Bolkvadze 2004: 89-90; Doborjginidze 2012; Orlovskaya 1959: 135-164; Orlovskaya 1960: 185-214; Orlovskaya 1974: 5-9; Karosanidze 2000: 58-87; Uturgaidze 1990: 123-147; Chikobava, Vateishvili 1983; Vateishvili 2003-2006.

This work deals only with one of these complex issues and covers only some of its aspects. Through a diachronic consideration of linguistic, cultural, and educational issues linked to the Catholic missions, I will try to answer some aspects of the above questions and clarify the explicit meaning of Ilia's metaphorical assessment, *'barakala'*: **How did Russia, the self-proclaimed "New Rome", continue the tradition of using national languages in the Eastern Christian Churches and what prospects did this open up on the basis of the historic 1783 Treaty of Georgievsk?**

I believe these issues are important, not only in the specific cultural and historical context, but also for research on the social history of the Georgian language in general. I regard Georgian Catholic liturgy and the translations of the Bible and of theological literature as a typological parallel of religious inculturation¹⁴ or, more precisely, of the linguistic policy of the Eastern Christian world based on national languages.

Religious inculturation of the Eastern Churches from the perspective of the European Catholic missions

Before I move on to the main issues of this work, I would like to provide brief explanations of the essential features of religious inculturation and acculturation, two practices closely linked to missionary activities. Inculturation is a process that accompanies the establishment of a new religion and is reflected in the local cultures and traditions in the native languages of the people in question. Acculturation implies missionary activities that introduce a new religion, not in the local language, but in the supra-national language of the religion, using it in liturgy and other spheres of cultural and public life.

Starting in the early Middle Ages, missionary activities among the nations of the Eastern Christian world were conducted mostly based on the inculturation model. In this regard, the multilingual Churches of the Medieval Christian East differed radically from the linguistically united Western Church. The religious inculturation that started in the early Middle Ages¹⁵ had a signifi-

14 Theoretical problems of religious inculturation and acculturation have been given special consideration in works by B. Luiselli. The author notes that the study of the historical trend of religious inculturation first of all requires a thorough understanding of the common principles underlying the development of local languages in the Christian East (see Luiselli 1994: 7-30; Luiselli 2000: 146-168).

15 W. Boeder notes that the idea of establishing local languages as languages of religion and liturgy came from Syria and spread to the entire Christian East. Cf. "Zur Zeit des Niedergangs des eigentlichen Hellenentums in der hellenistischen Welt der Spätantike entstand vermutlich in Syrien und, davon ausgehend auch in Armenien, Georgien und anderen Ländern des Nahen Ostens eine Art der Volkssprachenidee, die den heimischen Sprachen, die nicht zu den politisch, kulturell oder religiös privilegierten und akzeptierten Sprachen gehörten, eine neue Würde gab, die geradezu im Rahmen eines christlichen Heilsgeschehens verstanden wurde" (Boeder 1998, 69).

cant impact on the emancipation of the Georgian language and of other local languages of the Christian East. Naturally, this practice was accompanied by significant cultural and educational processes and, first and foremost, by the creation of writing systems for these languages.¹⁶ The beginning of literary traditions, the elaboration of the liturgy in local languages, translations of the Bible and of theological literature, and the development of educational activities resulted in the legalization of the public and social functions of these languages and, ultimately, their establishment as standard languages. Unlike the West,¹⁷ in the Christian East languages that were not very distinguished politically and culturally, including Georgian, suddenly obtained significant social and public functions [Boeder 1998: 69].

It is believed that by signing the agreement with Russia, Georgia planned to logically continue to follow this historical Eastern Christian path. However, the above European sources show a different picture. Clinging to the argument of a common faith looked like encouraging oneself in a hopeless situation rather than a well-thought-out and considered decision.¹⁸ It was clear from the very beginning that Russia claimed to be the descendant, not of a Christian East that recognised multilingual cultural and religious traditions, but of the Byzantine Empire obsessed with its own prominence and supremacy over other ethnic groups¹⁹. There was a principal ideological difference between the two worlds: The churches of the Medieval Christian East were based on a concept that took shape in a Syrian-Ethiopian cultural context in late Antiquity and that became the main concept of religious historiography. According to this concept, the history of humankind started from a common source – the well-known events in Babylon – and, as time passed, took shape as a history of diversity or, in other words, languages and ethnic groups speaking these languages.²⁰

16 For this special cultural and historical role of this common Eastern phenomenon in the creation of writing systems for these languages see Boeder 1975: 17-34; Gamqrelidze 1989.

17 The Western Roman ecclesiastic area had recognized the principle of functional differentiation of languages for a long time. It granted special status to the language of Church and culture, recognising the “spiritual imperialism and sacramental cult of Latin” (cf. Gerl 1985: 327). It was because of the prominent role of Latin that the process of the emancipation of local languages and their transformation into literary languages started much later in the West. The Christian West recognised local languages as liturgical with a significant delay, which had a significant impact on the functional differentiation of languages in the religious sphere and established Latin as not only the language of religion, but also the language used in every sphere of state life. This is why the bulk of Medieval Western literature – the whole of scientific literature, most of religious and didactic literature, works in legal or any other fields, historical works and fiction – was written in Latin (see Kartschoke 1990: 6).

18 I am going to dwell specifically on this in the next subchapter.

19 Cf. the well-known Greek-Barbarian opposition, which Byzantium inherited from antiquity.

20 For this concept of late Antiquity and the Middle Ages as a foundation for the religious historiography of various countries in the Christian East, see Borst 1957: 258-292.

As regards the Byzantine concept, it was radically opposed to the idea of Eastern historiography. The Byzantine historical discipline failed to “discover” the logic of the development of a variety of ethnic groups and languages, and linked its history to another concept, that of the Byzantine Caesar as a universal sovereign: The miracle of Pentecost will be completed not in the unity of humankind speaking in various languages, which was the basic principle of Eastern Christian historiography, but through the true believer, the Byzantine Caesar. Past and present, faith and history, will merge in the ideal image of the Caesar [see Borst 1957: 304].

Let us now revert to religious inculturation as seen by European missionaries. To describe it, the authors of the above sources used such terms as *rito nazionale* or *rito greco-giorgiano*. By doing so, they clearly defined the essence of the Georgian religious tradition and its role in the self-identification of Georgians and in the formation of their national self-awareness (*amore nazionale*).²¹

Despite the linguistic universalism of the Western church,²² Catholic liturgy was established in the local language (*rito giorgiano catolico*),²³ which means that linguistically, Catholics chose the inculturation model of the traditional Georgian Church (*rito nazionale greco-giorgiano*): Catholic liturgy was practiced in Georgian and the bulk of the main religious texts, Biblical books, liturgical readings, and theological literature in general, were also in Georgian.²⁴ Catholics did not translate these books anew. They used the “faultless

21 These terms of religious inculturation *rito greco-giorgiano*, *amore nazionale*, *rito giorgiano-catholico* are used in the documents on the establishment of Georgian-language liturgy in the Feriköy Catholic church in Constantinople (see Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches, f. 324).

22 Naturally, the linguistic universalism of the Roman Church does not mean that there were no translations of the Bible into vernacular languages in the Western church. Back in the 8th century, we encounter written texts, including Biblical glossaries and other religious literature (see Feldbusch 1985), but these texts were just auxiliary and unable to compete with Latin, the supra-national language of religion, literature, science, and interrelations between the ethnic groups that were part of the Roman Empire. This led to the functional differentiation of languages in the Western religious area: Latin vs. local vernacular languages. The canonical ecclesiastic Latin Vulgate did not prohibit translations into vernacular languages, but none of these was recognised as a canonical text of the Church to be used in liturgies. The function of such translations was rather educational and exegetic. The Roman Church did not issue any edict against the translations of the Bible and prohibitions were only local in nature: cf. the edicts of Toulouse (1229), Tarragona (1234), Charles IV (1369) and Berthold Henneberg (1484). For the functional differentiation of the Vulgate and translations into vernacular languages see Hille-Coates: 2000a: 129-147; Hille-Coates: 2000b: 206-238; Stackmann 1988: 273-288; Wulf 1991: 1-12.

23 Documents confirming the existence of a Georgian liturgical text are among the Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches. Two of these documents are from the 17th century (1631 and 1647) and the third dates to 1704. All the three attest that Urbano VIII authorized Theatine Padre Avitabile to hold the Latin (sc. Catholic) service in Georgian (see materials of the Congregation for the Oriental Churches, f. 346).

24 In spite of this, the congregations of Georgian Catholic churches were linguistically variegated due to the various historical and political situations in Georgian regions in different eras. The Georgian-

and pure” translations from Greek made by Georgian Christians before the division of the Church.²⁵ Capuchins and members of other orders, who spoke Georgian, recognized Georgian religious books and this ancient Christian tradition and used books belonging to this ancient tradition. Cf. *“e gli stessi missionari cappucini, ce sapevano la lingua giorgiana, si servivano di questi libri stampati in Georgia o in Mosca per leggere il vangelo nella Messa in Georgiano. Percio il rito Giorgiano e’ uno di quei antichi riti, che fa la gloria e splendoredella chiesa cattolica apostolica o Romana. Che abbraccia nel suo peto [...] i populi di tutte le linguae”*.²⁶

Special relations between the Roman and traditional Georgian Churches, mutual recognition of, and respect for rules and rituals have a very interesting and long history. Individual details of the relations from both sides has been thoroughly studied: I mean the positive attitude of the Georgian Hagiorite fathers and the religious and translation centres in Antioch and Georgia towards the Roman Church even after the division of the Churches²⁷ and the special right Rome granted to the Georgian Church, which implied only minimal differences between the two Churches.²⁸

language liturgy failed to become the symbol of unity of Catholics in Georgia. Some of the Georgian Catholics in southern Georgia joined the Armenian Catholic community and some practiced the Latin-Italian liturgy. See a letter by Petre Kharischirashvili (Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. VII, f. 305-310), Tamarashvili 1902/2011: 55. Below, I will specially dwell on the political reasons for the linguistic variety among Georgian Catholics.

- 25 See the letter by Petre Kharischirashvili: “Since the very conversion of Georgia from idolatry to God by the preaching of the Holy Virgin Nino, a friend of St Rhipsime, at the beginning of the 4th century, the ecclesiastic statute and typicon of the Georgians has always been the typicon of the Greeks translated from Greek into Georgian, likewise Holy Scripture, liturgical books and all other ecclesiastic typicons and books necessary for services, and the kin of Georgians celebrate Holy Mass and the sacraments of the Church and all Church services in their bookish Georgian language, always doing everything similar to and in accordance with the Greek typicon up to now” (Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. VII, f 306).
- 26 See Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches, f. 328. According to the sources, learning Georgian was believed to be a necessary condition for missionary activities. Local missions specially warned cardinals in Rome not to dispatch priests older than 40 years to this country, as Georgian was very difficult to learn (see Georgian materials of the Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. II, 534-535). One of the letters in this volume is about testing candidates to be dispatched to Georgia. It says that the people have a good theological education, which means that they will not find it difficult to learn the language (ibid, f 397-401).
- 27 Here are the most important of the numerous works written on these relations: Khintibidze 1982; Metreveli 1962; Metreveli 2007; Halfter 2005: 109-141; Halfter 2008: 403-436; Halfter 2009: 423-447; Halfter 2012: 367-419; Todt 2005; Todt 2006: 33-48 and others.
- 28 Rome believed that the Georgian Church was not so removed from the true faith as other Eastern churches. For example, when King Teimuraz I’s envoy, Nicephorus Irbach, submitted to Rome the symbol of the faith of the Georgian Church, “the Propaganda meeting of 20 January 1628 unanimously decided that the difference between Georgians and the true Catholic Church was very insignificant. Therefore, the only thing Georgia had to do to join Rome was to recognize the Pope as the head of the world Church and to declare obedience to him. After that, every Georgian could be a Catholic, remaining in their own faith and Church” (quoted from the monograph by M. Tamarashvili, Tamarashvili 1902/2011, 55).

The emergence of Georgian-language Catholicism in Georgia was, of course, followed by a significant cultural and educational movement, in particular in the fields of religion, lexicology, lexicography and, in general, philology and history. The cultural advance that started in the 17th century was particularly noteworthy in this regard. Religious literature in Georgian printed in Georgia and Rome, the revival of literary activities in general, the publication and dissemination of interesting literature about Georgia (in Latin, Italian, and French), the opening of parish schools, systemic religious education not only for Catholics, and so forth, played a major role at that time in conditions of, first Turkish and Persian, and then Russian expansion.

I will dwell precisely on these issues below. On the basis of Georgian and European sources kept in Rome, I will consider the role of Catholicism as the only Georgian-language institution in conditions of total Russification at the beginning of the 19th century. By total Russification I mean the complete elimination of the historical functions of the Georgian language as the language of culture, literature, science, and religion and as a state language in general, and its substitution by Russian.

***Rito giorgiano catolico* as subordinate to the Russian Empire**

The Roman Church had to govern missions in Georgia on the basis of agreements with the Georgian royal family and their governors and patrons, first the *Gran Turco* and the *Gran Perso* and then the *governo russo*. It was more or less successful in achieving an agreement under Turkish and Persian rule. At any rate, available sources say nothing about Muslim patrons threatening or hindering missionary activities, never mind punishing and evicting missionaries from Georgia. On the contrary, the Historical Archives of Propaganda Fide keep numerous decrees in which supreme Muslim rulers confirm their benevolence towards missionaries and consider it their personal obligation to ensure their safety on the territory of their empires.²⁹

Before the historic treaty of 1783 there had been numerous violent confrontations between the local religious majority and Catholics in countries that were vassals of Persia and Turkey, including Georgia. When such a confrontation took place, the Roman Church managed to secure the benevolence of Eastern rulers through European ambassadors and persuade and encourage local Georgian kings to do their best to protect missionaries with their help.

²⁹ Missionaries often wrote to Rome that it was very dangerous to travel to Georgia because of frequent wars in Turkey and Persia. However, these obstacles were associated with combat operations in general and were not contrived specially for Catholics.

Without assistance from the Muslim *governo* and the French ambassador, even King Erekle II, who was most benevolent towards Catholics, proved to be unable to stop violence in Gori and Tbilisi missions inspired by external forces in 1755. The Pope emphasised in his letters to the Shah of Persia that Prince Erekle's efforts had proved futile and that Erekle would find it difficult to cope on his own with the enemies of Catholics, namely those who were angered by the presence of Catholics in this area.³⁰

Sources make it clear that the traces of confrontation often led indirectly to the Russian Empire, which acted as the protector of Orthodox Christianity. Back in 1746, prefect Claudio da Reggio, travelling from Rome to Akhaltsikhe, notified Georgian missions and Rome in secret letters of threats emanating from the Russians. The prefect's letter was the first to reflect the Russian religious imperialism seen by Europeans as the main means for dominance in a unified area and as a method of winning influence and prominence there.

"I do not have the right not to warn Sacra Congregazione, others, and Your Highness, of the trouble that, I am afraid, is on the doorstep of Georgia. [...] This man (sc. a certain Russian representative named Penkler) tried to intimidate me and prevent me from going to these countries (sc. Georgia). He told me that he and his court (Russia) professed the *rito greco*, therefore, they were always called to support the confession. Correspondingly, they would remove from there (sc. Georgia) everything that undermined the confession. [...] Penkler advised me not to go to that country. He reminded me of a terrible case that he said had happened in Russia some time before (he did not say whether this had happened in Moscow or Petersburg), where they had hanged a missionary priest who was said to have secretly given someone the Eucharist. He (sc. Penkler) told me that if we left Georgia in peace and moved to any other part of Persia to convert Turks, Jews, Armenians or any other nation we liked, they would assume responsibility to provide protection and grant us every assistance on behalf of the Russian royal court. [...] The aforementioned Penkler deftly escaped, leaving me alone for talks with a Russian official (minister) to tell him that I would obey him,³¹ but I told him that I was going to sacrifice my blood and life to my mission. [...] As the situation has taken such a shape, I will try to stay in Akhaltsikhe as long as possible. It is not ruled out that the local Greek community will also start persecuting me there" [The Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. II, f. 395-396].

30 This event is described in detail in the materials of the Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. II, f. 481-535.

31 He probably means the promise to leave Georgia.

The expected danger, of which Claudio da Reggio warned the missions, came true as a most serious reality for Catholics: The church and hospital in Racha were severely damaged in 1753 and the missions in Gori and Tbilisi in 1755.

The 21 September 1757 memorandum (*relazione*) says that the Greek patriarch of Constantinople was one of the organisers of the rout of the Catholics in Racha. It was he who sent preachers to Racha to oppress Catholics. The local bishop tried to act deftly, and cunningly sent them back. Members of the royal family also helped him, but in vain. Catholics were nevertheless evicted, their churches and hospital destroyed, and the rest of their property handed over to the local Church in accordance with the order of the patriarch of Constantinople [see The Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. II, 498].

Interestingly, it was the economic rather than the religious factor that ultimately decided the fate of the missionaries. "At the demand of the king, who was offered much gold in exchange for our eviction, we were forced to leave churches in Tbilisi and our altar was destroyed. As regards the building of the Catholic church in Gori, the king presented it to the local Church. As I wrote to you, they evicted us from Racha two years ago. Thus, there is nothing left for us in Georgia. As regards Ganja, our small church and home were destroyed about eight years ago" [ibid, p. 499].

Letters written by missionaries make it obvious that Russia was regarded as a country having significant influence in Georgia as far back as the 1750s. At any rate, missionaries in Georgia firmly advised the cardinals of Propaganda Fide to appeal to the Russian Royal Court to regain lost churches in Georgia. Frate Giulio Bonaventura, Frate Francesco Maria Daltrono, and others pointed to numerous noteworthy arguments as to why it was important to maintain the rights of Catholics in the Russian Empire, how suspiciously aggression against Catholics spread from Russia to its neighbouring countries,³² why the Austrian emperor and the kings of France and other European countries should ask Russia to protect the rights of Catholics in Georgia, and so forth [see The Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. II, f. 501-503; 516; 531-533].

Missionaries wrote that in a supposed agreement with Russia, Armenians proposed to Erekle II on many occasions to evict from his court Catholics,

32 In his letter of 14 June 1758, Frate Francesco Maria Daltrono informed the Cardinal about the tragic story of Padre Felice Maria da Bologna. When he and Gabriello dalla Villa del Toro had been in Astrakhan several years before, Padre Felice Maria da Bologna was severely punished for a crime that neither witnesses nor the accused person himself were able to call to memory. At the beginning, he was kept in a prison in St Petersburg and then hanged in the Astrakhan Piazza without any trial. The author of the letter warned the addressees that they should use this example as a lesson for a better understanding of the situation and of the reason why he demanded that the rights of Catholics be maintained in Russia (see The Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. II, f 531-533).

including doctors of the royal family, promising that they would supply sufficient doctors, medicines, and money to the king.³³ European missionaries were particularly concerned about this, saying that Prince Erekle was bogged down in debts and might yield to temptation and evict them.³⁴

Relations between Catholics and the local religious majority became particularly strained after the Christian *governo russo* became officially established in Georgia. Georgian historians generally share the opinion that at the end of the 18th century, co-religionist Russia was the only choice for a Georgia that wanted to free itself from Muslim expansion. The above European mission sources provide a significant correction to this opinion. It turns out that Russia purposefully created this “historical reality” long before 1783, destroying all possible alternatives. From the 1820s,³⁵ Russia’s control over European religious institutions became even firmer. “Previously, anyone, locals or foreigners, could easily adopt Catholicism before the Russian government fully conquered this vast kingdom,”³⁶ but the situation became more complicated later and European missions in Georgia came to face an obvious threat.

In Georgia, one important restriction was added to the prohibitions for Catholics in the Russian Empire under Empress Anna’s edict. The new patron of Georgia proved to be an enemy of Catholicism in the Georgian language, not Catholicism in general. That is why immediately after the establishment of the *governo russo*, Catholic educational centres, book-printing in Georgian, religious education and the liturgy were prohibited:

“Georgian Catholics [...] no longer have a seminary to teach religion to future priests and educate children, no printing house or spiritual books in their own language. It is in this lamentable situation that they are subjects of

33 The story of winning over Erekle II is recounted at length in the Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. III, f 331-333 and 338.

34 To win the benevolence of, or influence on top Georgian secular or ecclesiastic figures, Orthodox, Catholic and Muslim noblemen often offered them precious gifts and money. One such story can be found in a letter of a European missionary. It reads like a real historical novel, symbolically describing the drama of Georgian kings’ independence from, or dependence on others: The Pope sent precious gifts and a golden watch to Georgian noblemen, including Solomon II to express his respect for them. The presents were damaged on their way to their future owners. Missionaries started a long correspondence with Rome, informing the Pope that the watch was damaged and was in a state inappropriate for His Excellency’s present, and asked for advice on what to do. The Pope asked for a detailed description of the situation. As the head of the Western Church clarified the extent and essence of the damage, it took letters months and even years to reach the addressees because of frequent wars. In the meantime, missionaries noticed something new that was even more damaging for the image of the golden watches and informed the Pope about this. They had found out for certain that Georgian kings already kept in their drawers golden watches presented by the kings of other countries (see The Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. IV, f. 99-102).

35 Some letters dated 1800-1810 describe the opposite situation. Missionaries wrote that Russians treated them well and appreciated them. Cf. Tamarashvili 1902/2011, 509-510. However, such treatment and benefit proved short-lived and lasted only for several years.

36 An excerpt from an 1818 report by a Capuchin from Piedmont (see Tamarashvili 1902/2011: 510).

the Russian government, persecuted similar to other Catholics in Russia, and their remaining without spiritual support and any opportunity for progress creates a danger that Catholicism will be fully eliminated in Georgia (may that never happen!).³⁷

Missionaries also wrote that the implementation of some prohibitions was difficult to inspect, so they could not be observed strictly. However, this was not true of Georgian religious literature, which was under the most severe control and was banned. Cf. Demetre Tumanishvili's letter to the cardinal of Propaganda Fide: "Thank God, not all of their prohibitions are implemented, but there are no concessions regarding one thing: Georgian Catholics have been prohibited from printing books in Georgian" [see Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches, f 419-420].

The policy against Georgian-language Catholicism, which the *governo russo* consistently pursued, proved to be a significant part of the plan for Russification. It was aimed against the important sphere (religion), in which the Georgian language functioned, rather than against the Catholic religion. The tough acculturation, or rather Russification mechanism that Russia used in Georgian Orthodox churches pursued the same goal. The Georgian Orthodox Church was deprived of an independent religious institution and its historical autocephaly and was handed over to Russian exarches for governance. Together with religious independence, co-religionist Russia easily deprived the Georgian language of this important sphere and extremely weakened Georgian as the main element in building the self-awareness of "our kin" (Leonti Mroveli).³⁸ Russia eliminated the Georgian-language liturgy as the guarantor of the unity of Georgia, that is, the "spacious land" [Marr 1911:44] of Kartli.

The Georgian language was also officially eliminated from Catholic liturgy after 1801. The Russian government made Georgian Catholics face a tough choice: They had either to move to the Armenian-language Catholic ritual or return to Orthodoxy. In both cases, the *governo russo* would achieve its main goal: Full eradication of the Georgian language from religion. The first choice served to Armenify Georgian Catholics and the second to Russify them, because the traditional Georgian Church had already been transformed into a branch of the Russian Church.³⁹

37 See The Historical Archives of Propaganda Fide, Vol. VII, f 305. Petre Kharischirashvili's letter to His Grace the Archbishop of Taron, Paul Brunon and the Apostolic Vicar of the Constantinople Patriarchy.

38 On the linguistic, ethnic, cultural and religious self-identity of medieval scholars, see V. Boeder's above-mentioned works; also Doborjginidze 2010; Doborjginidze 2012; Kiknadze 2009; Pataridze 2009; Chkhartishvili 2009.

39 It became possible to restore Georgian-language liturgy only beyond the borders of the Russian Empire, in Turkey. A monastery in Constantinople founded by Petre Kharischirashvili, which united Catholics of various nationalities, requested the right to a Georgian-language ritual from the cardi-

This act aimed against the linguistic identity of Georgian Catholics is documented in numerous sources. Below I will quote several excerpts from these sources. For example, here is Petre Kharischirashvili's letter to Pope Leo XIII:

“Your Majesty is aware that the Georgian liturgy (*rito liturgico giorgiano*) is one of the ancient liturgies. It was deprived of autonomy only from 1801. The Russian government forced Georgian Catholics to move to the Armenian-language Catholic liturgy (*rito armeno catolico*), because Russia did not intend to tolerate any other liturgy except its own. Georgian Catholics, who strived not to lose their Catholic faith, sadly reconciled themselves with their fate and suppressed their national sentiments (*amore nazionale*), renouncing the Georgian-language liturgy (*rito liturgico giorgiano*). Correspondingly, they belong to the Armenian ritual in Georgia now too. They are followers of this rule by chance and temporarily, waiting for a better time and situation in order to return to their original Georgian rule”⁴⁰

It is obvious that the *governo russo* was not against Catholicism as a faith different from the official religion of the Empire. Had it been so, it should have prohibited the Armenian mission as well. Catholicism as a mechanism hindering Russification and as **almost the only sphere where the Georgian language functioned** in Tbilisi and Kutaisi provinces of the early 19th century and a means for printing books and receiving religious and other education in Georgian was unacceptable to it.⁴¹

This model of Russification was promptly disguised as the protection of Christian Orthodoxy. The *governo russo* claimed to be the protector of co-religionists, so within the borders of the Empire, it intended “not to tolerate any other liturgy and to resort to any means to glorify the faith”.⁴² This seemed to guarantee its power, fame, and glory. The explicit meaning of *barakala* is this power: religious imperialism, Russification, dubbed the spread of civilisation, and a handful of people enlightened by 20 generals.

nal of Propaganda Fide. A special commission set up at the initiative of the Pope studied the legal, religious, historical and literary aspects of this liturgy and legalised the Georgian language in the Catholic Church in Constantinople by a special decree issued in 1864. “Illustrissimus Papa Indulsit, ut omnes religiosi, viri congregationis de quam precibus, qui officium divinum persolvere tenentur illud recitare valeant lingua Georgiana quamdiu in eadem congregatione Constantinepoli permanserint quamvis latinum vel armenum ritum ipsi profitantur” (see Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches, f. 329).

40 Various details relating to the restoration of the historical function of the Georgian language in the Catholic liturgy at Feriköy, Constantinople, are documented in the Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches (see Georgian materials of the Congregation for the Oriental Churches, f 324-325).

41 As regards other spheres where the Georgian language functioned: clerical work, judiciary institutions, administrative rule, and so forth, they needed no linguistic control, as they were completely in Russian.

42 See the above letter by Demetre Tumanishvili.

References:

- Babunashvili, Uturgaidze 1991:** Elene Babunashvili, Tevdore Uturgaidze, *Anton the First's Georgian Grammar and its National and Historical Importance*, Tbilisi (in Georgian), 1991.
- Babunashvili and Uturgaidze 1992:** Elene Babunashvili, Tevdore Uturgaidze, "Zurab Shanshovani's Consise Grammar of the Georgian Language", *Annual of Iberian-Caucasian Linguistics* 18-19, pp. 24-52, Tbilisi, (in Georgian), 1992.
- Boeder 1975:** Winfried Boeder, "Zur Analyse des altgeorgischen Alphabets", *Forschung und Lehre: Abschiedsschrift zu Joh. Schröpfers Emiritierung und Festgruß zu seinem 65. Geburtstag*. Hamburg: Slavisches Seminar [der Universität], 1975, 17-34.
- Boeder 1983:** Winfried Boeder, "Die georgischen Mönche auf dem Berge Athos und die Geschichte der georgischen Schriftsprache", *Bedi Kartlisa. Recueil historique, scientifique et littéraire géorgien*, 41, Paris, 1983, 85-95.
- Boeder 1994:** Winfried Boeder, "Identität und Universalität: Volkssprache und Schriftsprache in den Ländern des alten christlichen Orients", *Georgica. Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens*, 17. Jena // Konstanz // Aachen, 1994, 66-84.
- Boeder 1997:** Winfried Boeder, "Sprachen und Nationen im Raum des Kaukasus", Hentschel, Gerd (ed.), *Über Muttersprachen und Vaterländer: Zur Entwicklung von Standardsprachen und Nationen in Europa*. Frankfurt/M., 1997, 183-209.
- Boeder 1998:** Winfried Boeder, "Sprache und Identität in der Geschichte der Georgier", Brigitta Schrade and Thomas Ahbe (eds.), *Georgien im Spiegel seiner Kultur und Geschichte*. Zweites Deutsch-Georgisches Symposium: Vortragstexte, Berlin, 1997, 68-81.
- Boeder 2003:** Winfried Boeder, "Purity of language in the history of Georgian", in: *Purism in minor languages, endangered languages, regional languages, mixed languages*. Papers from the conference on "Purism in the Age of Globalisation", Bremen, September 2001, edited by Joseph Brincat, Winfried Boeder and Thomas Stolz, Bochum, 2003, 199-223.
- Boeder 2011:** Winfried Boeder, "The Concept of Personality in Anton's Grammar and Modern Linguistics", *Kartvelologist, The Proceedings of the Fifth International Kartvelological Symposium* [Tbilisi 21-24 May, 2006], Tbilisi, 2011, 45-54 (in Georgian).
- Bolkvadze 2004:** Tinatin Bolkvadze, *Ideologized Values* (in Georgian).
- Borst 1957: Arno Borst, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, Bd. 1, Stuttgart, 1957.

- Chkhartishvili 2009:** Marian Chkhartishvili, Georgian Ethnie in the Period of Religious Conversion (Georgian Unity and its Identity: Ideas: Symbols, Perceptions, 3), Tbilisi (in Georgian).
- Chikobava-Vateishvili 1983:** A. Chikobava, J. Vateishvili, *First Printed Books in Georgian*, Tbilisi, 1983 (in Georgian).
- Doborjginidze 2009:** Nino Doborjginidze, *Die georgische Sprache im Mittelalter (= Sprachen und Kulturen des christlichen Orients, Bd. 17)*, Wiesbaden, 2009.
- Doborjginidze 2010:** Nino Doborjginidze, *Language, Identity and Historical Concepts: An Attempt to Identify the Sources of Religious Historiography*, Tbilisi, 2010 (in Georgian).
- Doborjginidze 2012:** *Linguistic-Hermeneutic Metatexts: Practical Grammar and Hermeneutics in 10th-13th century Georgian Sources*, Tbilisi, 2012 (in Georgian).
- Feldbusch 1985:** Elisabeth Feldbusch, *Geschriebene Sprache: Untersuchungen zu ihrer Herausbildung und Grundlegung ihrer Theorie*. Berlin, 1985.
- Gamqrelidze 1989:** Tamaz Gamqrelidze, *Alphabetical Writing system and Old Georgian Writing. The Typology and Origins of Alphabetical Writing*, Tbilisi, 1989 (in Georgian).
- Gamqrelidze 1998:** Tamaz Gamqrelidze, "Christentum und altgeorgische Kultur", *B. Schrader and T. Ahbe (eds.), Georgien im Spiegel seiner Kultur und Geschichte. Zweites Deutsch-Georgisches Symposium: Vortragstexte*, Berlin, 1998, 88-90.
- Gerl 1985:** Hanna-Barbara Gerl "Zwischen faktischer und numinoser Gültigkeit: Lorenzo Vallas Theorie vom Vorrang der lateinischen Sprache", *Richard J. Schoeck (ed.): Acta Conventus Neo-Latini Bononiensis*, New York, 1985, 327-336.
- Giorgadze 1977:** Bezhn Giogadze, Don Christopero De Casteglis Notes and [Sketch] Album about Georgia. The text deciphered, translated, studied and commented on by B. Giorgadze, Tbilisi, 1977 (in Georgian).
- Halfter 2005:** Peter Halfter, "Das Papsttum und das Königreich Georgien in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Die Bemühungen um eine Koordination der Kreuzzugsaktivitäten und die Aufforderung zur Kirchenunion im Lichte der lateinischen Quellen", *Le Muséon. Revue d'études orientales* 118, 2005, 109-141.
- Halfter 2008:** Peter Halfter, "Von den Kreuzfahrerstaaten in das Königreich Georgien", *Le Muséon. Revue d'études orientales* 121, 3-4, 2008, 403-436.
- Halfter 2009:** Peter Halfter, "Die militärischen Triumphe der Georgier und ein wenig beachtetes Erdbeben an der Grenze Armenisch-Kilikiens (c.

- Ende August 1213)”, *Le Muséon. Revue d'études orientales* 122, 3-4, 2009, 423–447.
- Halfter 2012:** Peter Halfter, “Georgien und die Georgier in den abendländischen Geschichtsquellen des hohen Mittelalters”, *Le Muséon. Revue d'études orientales*, 125, 3-4, 2012, 367-419.
- Hille-Coates 2000a:** Peter Hille-Coates, Gabriele, “Auffassungen von der Herkunft der Sprachen im Identifikationsfeld der lateinischen Sprache im westlichen Christentum des Mittelalters”, *Udo Schöning (ed.), Internationalität nationaler Literaturen* (= Beiträge zum ersten Symposium des Göttinger Sonderforschungsbereichs 529), Göttingen, 2000, 129–147.
- Hille-Coates 2000b:** Gabriele Hille-Coates, “Bibelsprachen heilige Sprachen. Zur Legitimierung des Hauptsprachenmodells im Spannungsfeld von Latein und Volkssprache im Mittelalter”, *Ulrike-Christine Sander and Fritz Paul (eds.), Muster und Funktionen kultureller Selbst- und Fremdwahrnehmung. Beiträge zur internationalen Geschichte der sprachlichen und literarischen Emanzipation*, Göttingen, 2000, 206–238.
- Karosanidze 2000:** Lia Karosanidze, *The Art of Grammar by Dionysus Thrax and Old Georgian Grammatical Thought*, Tbilisi, 2000 (in Georgian).
- Kartschoke 1990:** Dieter Kartschoke, *Geschichte der deutschen Literatur im frühen Mittelalter* (= dtv 4551), München, 1990.
- Khintibidze 1982:** Elguja Khintibidze, *On the History of Georgian and Byzantine Literary Relations*, Tbilisi, 1982 (in Georgian).
- Kiknadze 2009:** Zurab Kiknadze, *Kartli on the Way towards Christianity: People and Holy Objects, Georgian Unity and Its Identity: Ideas, Symbols Perceptions*, II, Tbilisi, 2009 (in Georgian).
- Licini 1980:** Patrizia A. Licini, *Ricerca sull' Architettura Georgiana: Carteggio inedito di D. Christoforo Castelli Chierico Regolare, Missionario in Georgia e Mingrelia*, Milano, 1980.
- Licini 1984:** Patrizia A. Licini, “Breve relatione della Mengrelia redatta nel 1644 dal teatino Guiseppe Guisice”, *Orientalia Christiana Periodica* 50, Fasc. 1, 126-162, Fasc. II, Rome, 1984, 407-437.
- Licini 1990:** Patrizia A. Licini, “Nuove Fonti Teatine d'Archivio per la Storia della Georgia feudale”, in: *Regnum Dei, collectanea Theatina* 116, Rome, 1990, 107-112.
- Licini 2001:** Patrizia A. Licini, “La Colchide ritrovata „Espressa in Rame Intagliato” dai Padri Teatini (1654)”, *La cartografia degli autori minori italiani* (= *Memorie della Società Geografica Italiana*, vol. LXV), Rome, 2001, 315-359.

- Licini 2003:** Patrizia A. Licini, "European and Ottoman Landmarks from a Portolan Chart at the Time of Enea Silvio Piccolomini", *Europa im Weltbild des Mittelalters: Kartographische Konzepte*. Hrsg. v. Ingrid Baumgärtner und Hartmut Kugler, Berlin, Akademie Verlag, 2003, 181-200.
- Licini 2008:** Patrizia A. Licini, "Dalla Sicilia all' Oriente Cristiano: Progetti Teatini nella Georgia del Secolo XVII", *Regnum Dei: collectanea Theatina* 49, 2008, 191-218.
- Luiselli 1994:** Bruno Luiselli, "Cristianesimo e fenomeni regionali dell' inculturazione nei secc. IV-VII", in: *Cristianesimo e specificità regionali nel Mediterraneo latino (sec. IV-VII). XII incontro di studiosi dell' antichità Cristiana. Roma 6-8 maggio 1993*, Rome, 1994, 7-30.
- Luiselli 2000:** Bruno Luiselli, "Inkulturrativer und akkulturrativer Prozeß der Christianisierung: Die Entstehung der nationalen Literaturen und der Latein sprechenden Eliten in Westeuropa", *U.-Chr. Sander and F. Paul (eds.), Muster und Funktionen kultureller Selbst- und Fremdwahrnehmung. Beiträge zur internationalen Geschichte der sprachlichen und literarischen Emanzipation*, Göttingen, 2000, 146-168.
- Marr 1911:** Николай Марр, Мерчул Гиоргий: Житие святого Григория Хандзтийского. Грузинский текст, введение, издание, перевод Н. Марра (=Тексты и разыскания по армяно- грузинской филологии, 7, СПб, 1911).
- Metreveli 1962:** Elene Merteveli, Materials on the History of the Georgian Colony in Jerusalem, the 11th-17th centuries, Tbilisi, 1962 (in Georgian).
- Metreveli 2007:** Elene Merteveli, Historico-Philological Studies T. Otkhm-ezuri and T. Tseradze (eds.), Tbilisi, 2007 (in Georgian).
- Orlovskaya 1959:** Natalya Orlovskaya, "The 17th Century Anonymous Georgian Grammar in the Italian Language", *Tbilisi University Papers*, vol. 75, Tbilisi, 1959, 135-164 (in Georgian).
- Orlovskaya 1960:** Natalya Orlovskaya, "Italian Materials in Sulkhan-Saba Orbeliani's Lexicon", *Tbilisi State University Papers*, vol. 85 (Series of Western European Languages and Literatures), Tbilisi, 1960, 185-214 (in Georgian).
- Orlovskaya 1974:** Natalya Orlovskaya, "The 17th Century Georgian-Italian Dictionaries", *Georgian Language and Literature in School*, Tbilisi, 1974 (4), 5-9 (in Georgian).
- Papashvili 1995:** Murman Papashvili, Georgian-Roman Relations in the 6th-20th Century, Tbilisi, 1995 (in Georgian).
- Pataridze 2009:** Lela Pataridze, Political and Cultural Identities in the 4th-8th Century Georgian Unity: The world of the Georgian Chronicles ("Katlis

- Tskhovreba”), Georgian Unity and Its Identity: “Ideas, symbols, Perceptions I, Tbilisi, 2009 (in Georgian).
- Rayfield 2012:** Donald Rayfield, *Edge of Empires. A History of Georgia*, London, Reaktion Books, 2012.
- Stackmann 1988:** Karl Stackmann, “Die Bedeutung des Beiwerks für die Bestimmung der Gebrauchssituation vorlutherischer deutscher Bibeln”, *Wolfgang Milde and Werner Schuder (eds.): De captu lectoris: Wirkung des Buches im 15. Und 16. Jahrhundert dargestellt an ausgewählten Handschriften und Drucken*, Berlin and New York, 1988, 273–288.
- Tabaghua 1987:** Ilia Tabaghua, *Georgia in European Archives and Book Depositories*, Tbilisi, 1987 (in Georgian).
- Tamarashvili 1902/2011:** Mikheil Tamarashvili, *The History of Catholicism among Georgians*, Tbilisi 1902 (Reprinted 2011) (in Georgian).
- Todt 2005:** Klaus-Peter Todt, *Region und griechisch-orthodoxes Patriarchat von Antiochia in mittelbyzantinischer Zeit und im Zeitalter der Kreuzzüge (969-1204)*, Wiesbaden, 2005.
- Todt 2006:** Klaus-Peter Todt, “Griechisch-orthodoxe (Melkitische) Christen im zentralen und südlichen Syrien. Die Periode von der arabischen Eroberung bis zur Verlegung der Patriarchenresidenz nach Damaskus (635-1365)” *Le Muséon. Revue d'études orientales* 119, 2006, 33-48.
- Uturgaidze 1990:** Tevdore Uturgaidze, “The Learning of the Georgian Language by the Missionaries and their Scholarly Opinions”, *Iberian-Caucasian Linguistics*, XXIX, Tbilisi, 1990, 123-147 (in Georgian).
- Vateishvili 2003-2006:** Джунаншер Ватейшвили, *Грузия и европейские страны*, в 3 тт, Наука, 2003-2006.
- Wulf 1991:** Christine Wulf, *Eine volkssprachige Laienbibel des 15. Jahrhunderts Untersuchung und Teiledition der Handschrift Nürnberg*, München and Zürich, 1991.